ב״ה, שנה שתים־עשרה, הומעננע כסלו־טבת תרצ״ו, מחברת ג–ד.

אוֹצַר־הַחַיִּים

כִּי חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם
(משלי ד׳, כ״ב)

ירחון לתורה, לספרות ולדברי ימי ישראל.

עם הוספה:

בִּנְתִּי־בַּסְּפָרִים

דו־חדשי לביבליוגרפיה ולמחקרים בספרים וסופרים.

ערוך בידי

הרב חיים יהודה עהרענרייך

תנאי־החתימה לשנה שני דולרים

*

כתובת המערכת וההנהלה:
Rabbiner Ch. L. EHRENREICH. Humenné (Cechoslowakia.(

התוכן:

Buchdruckerei SAMUEL KLEIN Berehovo, (Beregsas) Cechoslowakia.

רשימת הספרים שנמצאו למכירה
במערכת „אוצר־החיים"
בהנחה מיוחדת לחתמינו וקוראנו

אוצר החיים 11 ספרים (תרפ"ה-תרצ"ה) — 8 דוללר.

ספר הפרדם לרש"י עם פי' י"ג מדות לרס"ג — 3 דוללר.

ספר אבודרהם השלם ח"א — 1 דוללר.

תשובות הגאונים הוצ' מארמורשטיין — 1 דוללר.

ספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנער — 1 דוללר.

הפץ ה' לבעל אור החיים הקדוש — 1 דוללר.

שיטה מקובצת למסכת ביצה — 50 סנט.

כתבי רבי עזריקם ספרא, הנותן אמרי שפר — 1 דוללר.

מנחת קנאות לר"ה. חיות — 50 סנט.

בית אב מחקרים בתלמוד להרב ח"י עהרענרייך -- 1 דוללר.

כל הספרים האלה הם מכורכים - דמי המשלוה על המערכת

הקונה כל הספרים הנזכרים יחד יקבל הנחה של; 25 %

בהזמנות לפנות אל:

Rabbi Ch. L. EHRENREICH
Humenne (C.S.R.)

הרב חיים יהודה עהרענרייך

חנוכה בתלמוד־ירושלמי.

נפלא מאוד, כי לחנוכה הקדש התלמוד־בבלי, אף אם לא מסכת שלמה כמו לפורים, לכל־הפחות איזה דפים במסכת שבת בפרק במה מדליקין (מדף כא. והלאה) — לא כן התלמוד־ירושלמי, שקבע מסכת שלמה לפורים, חג־גלותי, לא קבע לחנוכה, חג־ארץ־ישראלי, למצער מקום מוגבל באיזה מסכת?

אמנם טעות היא בידי, »דבתלמוד ירושלמי אין שום זכר לנס חנוכה והלכותיה חוץ מהפלוגתא בנוסח ברכתה« (אוצר החיים תרפ"ה עמוד מ"א) — גם לא יתכן »שבתלמוד א"י כמעט לא נזכרו דיני חנוכה כלל לא בדברי התנאים ולא בדברי האמוראים ורק בבבל ש»עובדי האש« גזרו על מצוה זו וככל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה נתחזקה מאוד בידיהם ודקדקו הרבה בה, עיין שבת סוף כ"א ובתוספות בד"ה בשעת הסכנה« (לוי גינצבורג, גנזי שעכטער ספר א', עמוד 476, נויארק תרפ"ח) — כי באמת בא זכרונו כמה פעמים בתלמוד־ירושלמי, פה ושם, בדרך אגב. והנה לקטתי משם כל המאמרים המפוזרים על אדות חנוכה, והנני נותן אותם לפני החכמים המתעניינים בעבודה זו, בצרוף הערותי, תקוני וחדושי.

א.

(מסכת ברכות פרק רביעי הלכה א) »רבי יצחק בר נחמן בשם רבי יהושע בן לוי יום הכיפורים שחל להיות בשבת אף על פי שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה אוספון עליה ראש חדש שחל להיות בתענית ציבור אף על פי שאין נעילה בראש חדש מזכיר של ראש חדש בנעילה רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי שבת שחלה להיות בחנוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף אוספון עלה ראש חדש שחל להיות בתוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר הוא של חנוכה במוסף«.

בדפוס קושטנטינא »שבת שחלה בחנוכה.. ר"ח שחל להיות בחנוכה.. מזכיר של חנוכה במוסף«. בתוס' רי"ח ברכות דף ל"א ע"ב »רבי סימון בשם רבי יהושע שבת שחל להיות בתנוכה.. ומזכיר של חנוכה..« בכי"ר »אף על פי שאין שם מוסף«.

בספר ניר (וורשא תרל"ה) העיר: ר"ח שחל להיות בחנוכה לא הו"ל למימר בהאי לישנא אלא שבת של חנוכה ר"ח של חנוכה דלעולם הם באים בחנוכה.

המאמר הזה מובא גם בירושלמי תענית פרק רביעי הלכה א. אמנם שם הוא כתוב בתוך המאמר »רבי יצחק בר נחמן בשם רבי יהושע בן לוי יום הכיפורים וכו'« קודם »אוספון עליה ראש חדש שחל להיות בתענית ציבור וכו'«, והמימרא »אוספון

עלה ר"ח שחל להיות בתוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר הוא של חנוכה במוסף« ליתא שם. וכן ליתא בירושלמי ברכות לר"ש סיריליאו (מגנצא תרל"ה). ור' בער ראטנער לא הרגיש בזה ב»אהבת ציון וירושלים« שלו.

ובאמת בהוספה זו לית בה חידושא. כי גם במאי ד»אוספין עליה ר"ח שחל להיות בתענית ציבור וכו'« הרגיש בעל פני משה שם, מהו הרבותא יותר בר"ח משבת שחל להיות ביום הכפורים, ופירש: »דאפי' ר"ח שאינו חמור כשבת אם חל להיות בתענית ציבור שגוזרין על הגשמים ובא ר"ח בתוכן ותפלת נעילה נוהגת בת"צ מזכירין של ר"ח בנעילה«, אבל בחנוכה כיון דאיתמר »אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף«, א"כ מה לי במוסף שבת של חנוכה ומה לי במוסף ראש חדש של חנוכה?

וראיתי בספר נועם ירושלים (ווילנא 1863) דף ח' שחידש: »נראה לי לבאר הירושלמי. והוא דקאמר תחילה יום הכפורים שחל להיות בשבת אף על פי שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה. אוספין עלה ראש חודש שחל להיות בתענית אף על פי שאין נעילה בשל ר"ח מזכיר של ר"ח בנעילה. דמאי קאמר אוספין עלה ומהו הרבותא יותר בר"ח שחל להיות בתענית. והפ"מ נדחק בזה. ע"כ נראה לי לבאר ע"פ מאי דאמרינן בשבת (ד' כ"ד) איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במוספין כיון דלית בי' מוסף בדידי' כו' או דילמא יום הוא שנתחייב בארבע תפלות כו' וא"כ כיון דכל עיקר החיוב הוא משום יום הוא שנתחייב בד' תפלות. (פי' אע"פ שאין החיוב הוא משום חנוכה רק משום שבת אעפ"כ כיון שמ"מ יום הוא שנתחייב בד' תפילות. ע"כ צריך לומר של חנוכה). וע"כ אומר בירושלמי נמי דיוה"כ שחל להיות בשבת אע"פ שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה. והטעם הוא משום דיום הוא שנתחייב בנעילה. וע"כ כיון שהיום הוא של שבת צריך לומר של שבת אבל בר"ח שחל להיות בתענית הא דמתענין באותו יום הוא רק מפני עצירת גשמים אבל הי' גשמים יורדים בשחרית קודם חצי היום לא היו משלימין וא"כ תענית צבור אינו שייך כל כך להיום אלא דאם הוא תענית צבור צריך להתפלל. ע"ז אומר דאפילו בתענית צבור אמרינן דכיון שצריך להתפלל נעילה באותו יום אמרינן ג"כ דיום הוא שנתחייב. וע"כ צריך לומר של שבת בנעילה. דאפילו בתענית ציבור נמי אמרינן דיום הוא שנתחייב בתפילת נעילה. וע"כ אומר בירושלמי אוספין עלה ר"ח שחל להיות בתענית צבור כו' דאמרינן דצריך לומר של ר"ח. וכן הא דקאמר ר' סימון בשם ריב"ל שבת שחל להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה מזכיר חנוכה במוסף אוספין עלה ר"ח שחל להיות בתוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר כו' איפשר נמי דהרבותא הוא מחמת ששבת מיוחדת היא לאותו יום ע"כ אמרינן דיום הוא שנתחייב בד' תפלות משא"כ ר"ח אינו מיוחד דווקא לאותו יום. דהא איפשר שיארע בשנה אחרת ביום אחר אלא מחמת שאירע באותו יום אעפ"כ אמרינן דיום הוא שנתחייב בד' תפילות«.

גברא רבה קא חזינא וחידושיה לא קא מסתברא. דהלא גם יום הכיפורים אינו מיוחד דווקא לאותו יום שחל להיות בשבת, דהא בשנה אחרת יחיל ביום אחר ועכ"ז אמרינן »יום הוא שנתחייב בארבע תפילות«, א"כ מאי הוסיפו בר"ח שחל להיות בת"צ? (ומ"ש »וע"כ צריך לומר של שבת בנעילה«, נראה דטעות סופר היא, וצ"ל: »וע"כ צריך לומר של ר"ח בנעילה«.)

ולי נראה, דאפילו אם נאמר דר"ח שווה לשבת, שפיר הוסיפו עליה ראש חדש שחל להיות בת"צ, כי זכרון של שבת לחוד וזכרון של ראש חדש לחוד, ואשמעונין דלאו דווקא זכרון של שבת מזכירין בנעילה כי גם זכרון של ראש חדש מזכירין בנעילה, משא"כ כשאיתמר דזכרון של חנוכה מזכיר במוסף, אף על גב דליכא מוסף בדידיה, אם כן לא שנא במוסף של שבת ולא שנא במוסף של ראש חדש? — ועל כן השמיטוה.

ובבבלי שבת כ"ד. »איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במוספין כיון דלית ביה מוסף בדידיה לא מדכרינן או דילמא יום הוא שחייב בארבע תפילות רב הונא ורב יהודה דאמרי תרווייהו אינו מזכיר רב נחמן ורבי יוחנן דאמרי תרווייהו מזכיר אמר אביי לרב יוסף הא דרב הונא ורב יהודה דרב הוא דאמר רב גידל אמר רב ראש חדש שחל להיות בשבת המפטיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ראש חדש שאילמלא שבת אין נביא בראש חדש מי דמי התם נביא בדר"ח ליכא כלל הכא איתיה בערבית ושחרית ומנחה אלא להא דמיא דאמר רב אחדבוי אמר רב מתנה אמר רב יום טוב שחל להיות בשבת המפטיר בנביא במנחה בשבת א"צ להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין נביא במנחה ביום טוב ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דא"ר יהושע בן לוי יום הכפורים שחל להיות בשבת המתפלל נעילה צריך להזכיר של שבת יום הוא שנתחייב בארבע תפלות קשיא הלכתא אהלכתא אמרת הילכתא כריב"ל וקיימא לן הילכתא כרבא דאמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת שליח ציבור היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביו"ט הכי השתא התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך ורבנן הוא דתקוני משום סכנה אבל הכא יום הוא שנתחייב בארבע תפלות«.

רש"י פירוש: »של חנוכה במוספין. בתפלת מוספין דשבת ור"ח שבתוך ימי חנוכה מהו להזכיר על הניסים בהודאה«. ולא חילק בין שבת לר"ת, דאם מדכרינן חנוכה במוסף, אף על פי שאין מוסף בדידיה, אם כן לא שנא במוסף של שבת ולא שנא במוסף של ר"ת, כמו שאמרנו לעיל. (והשווה פי' רבינו חננאל שבת שם ובסוף יומא).

ונראה כי בבבלי לא ידעו מהמאמר של »רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי שבת שחלה להיות בחנוכה וכו' ר"ח שחל להיות בתוכה וכו', המובא כאן בירושלמי, דאילמלא ידעו, לא הוו מדייקין ד»לית הלכתא כהני שמעתתא« מ»הא דא"ר יהושע בן לוי יום הכיפורים שחל להיות בשבת וכו'«. דהא לדברי רבי סימון בפירוש אמר רבי יהושע בן לוי »שבת שחל להיות בחנוכה וכו'«, — ומכאן ראיה כי הבבלי לא ראה את הירושלמי.

עוד יש לשום לב, כי בירושלמי לא נאמר טעם להלכתא »אע"פ שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף«, אולם בבבלי משמע דאי לאו טעמא ד»יום הוא שחייב בארבע תפלות«, לא הו' מזכירין של חנוכה במוספין, ד»כיון דלית ביה מוסף בדידיה לא מדכרינן«.

אמנם בטעמא »יום הוא שחייב בארבע תפלות« מצינו בספרי רבותינו הראשו־נים ב' פירושים:

רש"י פירוש: »בד' תפלות. ערבית ושחרית ומוסף ומנחה וכיון שחובת

תפלה זו היום אינה פחותה משאר תפלות של יום«. וכ"כ בעל המאור שבת פ"ב: »טעמיה דריב"ל יום הוא שנתחייב בד' תפלות כלומר מתוך שנתחייב בשלש תפלות נתחייב אף ברביעית«. וסוגית הבבלי הכי משמע. דדחי »מי דמי התם נביא בדר"ח ליכא כלל הכא איתיה בערבית ושחרית ומנחה«. ופירש"י: »הכא איתא בערבית ושחרית ומנחה. וכיון שהיום מחויב בארבע תפלות כזו כן זו«. —

אבל הרמב"ן במלחמת ה' כתב: »ואין הפי' הזה בס' המאור אלא פתוי דברים שאין הלשון הזה יום הוא שנתחייב בחמש תפלות אלא לומר שכל התפלות שביום חוכה ליום זה הן באות ובכולם צריך הזכרתו של יום שהוא שבת ויום הכיפורים וכו'«.

וראה בראש יוסף במסכת שבת כד. »ומזה למד בעל המאור ז"ל דקיי"ל כרב גידל מדריב"ל גופא מדנתן טעם יום שנתחייב וכו' הא לא"ה אין מזכיר ומלחמת כתב כי הפירוש יום כלומר כל מה שמתפלל באותו יום זוכר כו' ולאו משום פחותה ומש"ה ליתא לדרב גידל וזוכר ר"ח בהפטרה שבת«.

וכיון דבירושלמי לא נזכר טעמא »יום הוא שחייב בארבע תפלות«, ודאי לאו משום שלא תהי' פחותה משאר תפלות היא מזכיר של חנוכה במוסף של שבת ור"ח, כי אם משום שכל מה שעליו להתפלל באותו היום צריך להזכיר בו של חנוכה.

ואולי על זה, סמך הרמב"ם הלכות תפלה פי"ב הט"ו דלית הלכתא כרב גידל, ו»אם חל ר"ח להיות בשבת המפטיר בנביא מזכיר ר"ח בברכה זו כמו שמזכיר בתפלה«, כיון דבירושלמי ליתא טעמא ד»יום הוא שחייב בארבע תפלות,« וחיוב הזכרה דחנוכה, במוסף של שבת ור"ח היא משום שעליו להתפלל באותו היום תפלה זו, א"כ משמע דלית הלכתא כרב גידל, דכיון שעליו להפטיר באותו יום מחויב להזכיר ר"ח. (ולרש"י והרי"ף דפסקו כרמב"ם, עלינו לדחוק על פי באורו של המלחמת, אחרי כי הם סמכו דבריהם אסוגיית הבבלי שכתב טעמא דריב"ל ד[illegible]ם הוא שחייב בארבע תפלות«. והבן).

אמנם יש לי עיון ברמב"ם הלכות תפלה פרק ב' הי"ג: »בחנוכה ובפורים מוסיפין בהודאה על הניסים. שבת שחלה בחנוכה (מוכיר) [מזכיר] על הניסים במוסף כמו שמזכיר בשאר תפלות«. ונשמט מפסקו דמזכיר על הניסים במוסף של ראש חדש להיות בחנוכה? (וראה בטור או"ח סימן תרפ"ב).

והנני מציין גם לפסיקתא רבתי פרשה ד': »ילמדני רבינו ראש חדש שחל להיות בחנוכה הואיל שאין תפילות המוספין בחנוכה מי שהוא מתפלל תפילת המוספין מה שהוא צריך להזכיר של חנוכה למדנו רבותינו אמר רבי סימון בשם רבי יהושע ראש חדש שחל להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא בר"ח צריך להזכיר של חנוכה בתפלת המוספים שבת שחלה להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא שבת צריך להזכיר של חנוכה בתפלת המוספין וכו'«.

ברור שסמיך אהך ירושלמי שלפנינו, וצ"ל »בשם רבי יהושע [בן לוי]« — ולנוסחתו קדם הדין דר"ח שחל להיות בחנוכה לשבת שחל להיות בחנוכה. וזאת ראיה לדברינו לעיל כי אין קדימה למוסף של שבת למוסף של ראש חדש.

הרב פנחס יעקב הכהן לייפציג.

על הירושלמי

שבת פ"ג ה"ג, ע"ז פ"ג ה"ד.

לאוצר החיים תרצ"ה עמוד 153, אות א'. — שם הערה על מ"ש דכסף משנה בפ"ג מה' ק"ש ה"ד, ובירושלמי, ואסור דאמר לך אסור וכו', שהם דברים בלתי מובנים, ורצה להגיה דצ"ל ורב אסא אמר אסור, וקאי אפלוגתא דחזקיה ורב יסא בירושלמי ברכות פ"ג ה"ד.

הגהה זאת ללא צורך ודברי הכ"מ נכונים וברורים, וקאי על הירושלמי שבת פ"ג ה"ג דאיתא שם: רבי יעקב בר אידי בשם ריב"ל, שואלין הלכות בית המרחץ בביה"מ וכו', ולא כן שמואל שאיל לרב מה לענות אמן במקום מטונף, והיא אמר אסור, ואסור דאמרית לך אסור וכו'. ופירש בעל קרבן העדה, ופריך ולא כן סובר רב דאפילו הלכות ביה"מ אסור בביה"מ. ואסור דאמרית לך, שפסקתי הלכה במקום מטונף, אסור לי לעשות כן, אלא שאמרתי לך כדי לאפרושך מאיסורא. ל"א ואסור דאמרית לך אסור, כלומר, דהאי אסור דאמרית לך, אלו שאלתני על כך במקום המטונף היה לי אסור לאומרו, כן פירש הר"ן, והראשון נ"ל עכ"ל. וכפירוש הראשון פירש ג"כ הפני משה ע"ש. והובא מאמר זה ג"כ בע"ז פ"ג ה"ד, ובזה דברי הכ"מ עולים כהוגן, דאחר שהערה מקור דינו של הרמב"ם דאסור להרהר מהאי דרבב"ח אר"י בברכות כ"ד., הביא האי דירושלמי דמוכח משם דבכל ענין שהוא מדברי קודש אסור לאומרו בביה"מ, ואין ספק שהגירסא ואסור דאמרית לך אסור, שהובאה בב' מקומות בירושלמי וברמב"ן ור"ן ושאר ראשונים נכונה ואין בה עקיש ונפתול והיא עיקרית, ובאוה"ח יש טעות הדפוס, ובמקום »דאמר« צ"ל דאמרי כמש"כ בכ"מ או דאמרית כמש"כ בירושלמי.

והנה בזה ודאי צדקו דבריו דיש פלוגתא בין האמוראים בירושלמי בענין הרהור בבית הכסא וע"כ חזקיה חולק על ר"י בבבלי, אבל יש להעיר דמהש"ס בבלי מוכח דדברי ר"י הם הלכה פסוקה, דבג' מקומות מקשה הגמרא מר"י שהוא אמורא על תנאים, בשבת מ. היכא עביד (רבי) הכי .האמר רבב"ח אר"י וכו', ובע"ז מ"ד: מקשה כן על רבן גמליאל, ובזבחים ק"ב: על ר"א ב"ר שמעון, והיא לכאורה תמוה דיקשא הש"ס מאמורא על התנא, אלא ודאי שדברי ר"י הם הלכה פסוקה ועתיקה שקיבל מרבותיו, ולכך אין לחוש לדברי חזקיה שחולק עליו. והא דר' זעירא ור"א בר"ש שאמרו שמצאו סברותיהם הטובות בביה"כ, כבר פירשו המפרשים אליבא דהלכתא והושוו דבריהם עם דברי ר"י, ובזה נסתר מ"ש שם כי לא ידעו בבבלי דפלוגתא דאמוראי היא וע"כ הקשו מר"י לר"א בר"ש, דלמה נאמר דלא ידעו האמוראי בבבל שהיה להם יחס חזק אל אמוראי א"י וידעו מאמרו של ר"י שהיה ג"כ אמורא א"י מפלוגתא זו, אלא ודאי ידעו מזה והקשו מהלכה פסוקה דר"י על ר"א בר"ש ועל שאר תנאים. ומ"ש דר"א בר"ש סובר כחזקיה ור"י סובר כר' יסא, הוא

בלתי טעם, וכי צריך לר"א בר"ש שה"ה תנא לתמיכתו של חזקיה נגד ר"י, ומאי האי דכתב דסובר כחזקיה? (ועיין ברש"י ביצה ט. ד"ה תנאי היא כעין זה).

ואגב אעיר, דמ"ש בכ"מ בדברי ה"ר מנוח, וכתב הראב"ד ז"ל דלא פליגי אמוראי דילן וכו', נראה דהוא ט"ס,דבספרו ב"י על הטור או"ח סימן פ"ה כתב כן בשם ה"ר מנוח גופיה.

באיר החיים. מורה אני לכת"ר על המראה מקום לירושלמי המובא בכסף משנה הלכות ק"ש פ"ג ה"ד, והיא בתלמוד-ירושלמי שבת פ"ג ה"ג, ונשנה שם ע"ז פ"ג ה"ד — אשרי לו שזכה לאוקמי גירסא.

אמנם עדיין יש לשאול להכסף משנה, למה ליה להביא ראיה לדינו של הרמב"ם דאסור להרהר דברי קדש בבית המרחץ ובבית הכסא מירושלמי שבת פ"ג ה"ג — ממאמר הדרוש עוד באור — הו"ל להביא מירושלמי ברכות פ"ג ה"ד שכתוב שם מפורש: »ר' יסא אמר אסור«?

המאמר »דאסור דאמרית לך אסור« קשה להבין. ואציע כל הסוגיא בירושלמי שבת פ"ג, ה"ג:

»ר' יצחק רובא עאל מיסחי עם ר' א"ל מהו מיתן צלוחיתא גו עגלתא א"ל הבא גו נטלא היא נעשית ככלי שני ר' יעקב בר אידי בשם ריב"ל שואלין הלכות המרחץ בבית המרחץ והלכות בית הכסא בבית הכסא כהדא ר"ש בן אלעזר עאל מיסחי עם ר"מ א"ל מהו לקנח א"ל אסור מהו להדיח א"ל אסור ולא כן שמואל שאיל לרב מה לענות אמן במקום מטונף והוא אמר אסור ואסור דאמרית לך אסור אשכח תנאי תני אין שואלין הלכות המרחץ והלכות הכסא בבית הכסא«.

(בכי"ל במאמרו של ריב"א »הלכות בית הכסא«, ליתא המלה »בית«. והושלמה בין השורות. ור"ש ליברמן העיר »והשלמה שלא לצורך היא, עיין להלן: והלכות הכסא בבית הכסא«. (הירושלמי כפשוטו עמוד 83).ואני מוסיף, כי השלמה שלא לצורך היא, דומה ל»הלכות המרחץ« במאמרו. — וצ"ל »אשכח תנאי וכו' הלכות המרחץ [בבית המרחץ] וכו'«. השווה ירושלמי ע"ז פ"ג ה"ד.)

לפירושו הראשון של קרבן העדה, שאיל שמואל לרב במקום מטונף, מהו לענות אמן שם? והשיב לו רב, דאסור. והעוה לו, כי גם האי »אסור« דפסק לו, הי' אסור לפסוק לו במקום הזה, אם לא כדי לאפרושי מאיסורא. — והקושיא היא לרב מרבי ומר"מ, כמו"ש בק"ע שם »אשכח תנא דתני. כרב וכו'«.

ועל פירוש זה יש לדון טובא: א) אם כן מאי קשיא מרבי ור"מ, הא גם הם הוכרחו להשיב לאפרושם מאיסורא? ב) הלא שמואל עמד ומסתפק אם מותר לענות במקום מטונף או לא, — כי על כן שאל לרב, — אם כן לא היה לו לרב להשיב כלל, ומעצמו היה נמנע שמואל מלענות, מאחר שנסתפק לו בזה, ומאי לאפרושיה מאיסורא איכא הכא? ג) ואם תאמר כי ירא רב שאם לא ישוב לשמואל יורה לו איזה היתר לעצמו, וע"כ הוכרח להשיבו לאפרושיה מאיסורא, א"כ מאי קשיא ליה מרבי ור"מ הא גם הם הוכרחו להשיב, אלו יורו להם היתר? ופלא על בעל קרבן העדה שלא נדחק בקושיות אלו?

וכאמת בעל פני משה שם שפירש גם כן כנ"ל הרגיש בקושיא זו, וזה לשונו: וקשיא להא דהשיב רבי מאיר במרחץ, אע"ג דהתם נמי לאפרושי מאיסורא הוה מ"מ היה לו להשיב נמי כן בשאלה הראשונה ואמור ואסור דאמרית לך אסור ושוב לא היה שואלו שאלה שנייה מעצמו היה נמנע מלהתיר מאחר שנסתפק לו זה«. — דייק »וקשיא להא דהשיב רבי מאיר«, כי לרבי לא קשה, אחרי שלא נשאל רק שאלה אחת, הוכרח להשיב לאפרושי מאיסורא, אמנם רבי מאיר נשאל ב' שאלות, א"כ לא היה לו להשיב רק על השאלה הראשונה וכו'. ומשמע מפירושו כי קושית הירושלמי היא מרב לר"מ.

ופירושו צ"ב, ממ"נ, אם אין לחוש שהשואל יורה לו היתר, גם רב לא היה לו להשיב לשמואל, ואם הוכרח להשיב משום שיורה לו היתר, א"כ גם רבי מאיר שפיר השיב שלא יורה לו היתר? ומה לי בשאלה אחת ומה לי בשתי שאלות?

ואפשר כי רב ירא ששמואל יורה לו היתר דמותר לענות אמן במקום המטונף כמו דאמרינן בבבלי שבת י: שרי למימר הימנותא בבית הכסא, וה"נ באמן, כי הימנותא ואמן חדא הוא, והשיב לו רב דאסור, לאפרושי מאיסורא. (ראה מראה פנים ירושלמי שבת פ"ג, ה"ג; ע"ז פ"ג, ה"ד) ושפיר קא קשיא מרבי ור' מאיר שהשיבו לשואליהם, שלא היה להם שום טעם להיתר, ומעצמם היו נמנעים מלעשות כיון שנסתפקו בזה.

[ופה מקום לציין כי בבבלי שבת י: »אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב שרי למימר הימנותא בבית הכסא«. היפך ממה שהובא בירושלמי כאן בשם רב? ונראה שבעל מראה פנים הרגיש בזה שכתב: »דהשיב לו רב דשאני אמן דשם הוא ואסור«. ולא אדע מהיכן יצא לו כי אמן שם הוא? אדרבא בבבלי שבת שם משמע דלאו שם הוא? כי איתא התם: »אין שם שאילת שלום מסייע ליה לרב המנונא משמיה דעולא דאמר אסור לאדם שיתן שלום לחבירו בבית המרחץ שנאמר ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו') אלא מעתה הימנותא נמי אסור למימר בבית הכסא דכתיב האל נאמן (דברים ז') וכ"ת ה"נ והאמר רבא וכו' התם שם גופיה לא איקרי הכי דמתרגמינן אלהא מהימנא הכא שם גופיה איקרי שלום דכתיב ויקרא לו ה' שלום«. הרי דנאמן לאו שם איקרי?]

וכיון שאנו עוסקין בסוגיא זו יש לשום עין על החילוקים בין הבבלי להירושלמי.

בבבלי שבת מ: »א"ר יצחק בר אבדימי פעם אחת נכנסתי אחר רבי לבית המרחץ ובקשתי להניח לו פך של שמן באמבטי ואמר לי טול בכלי שני ותן שמע מינה תלת וכו' היכי עביד הכי והאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ ובית הכסא וכו' אפרושי מאיסורא שאני תדע דאמר רב יהודה אמר שמואל מעשה בתלמידו של ר' מאיר שנכנס אחריו לבית המרחץ ובקש להדיח קרקע ואמר לו אין מדיחין לסוך לו קרקע אמר לו אין סכין אלמא אפרושי מאיסורא שאני הכא נמי לאפרושי מאיסורא שאני«.

בבבלי שנו כי ריב"א ותלמידו של ר"מ בקשו לעשות ורבי ור"מ אסרו להם. אבל בירושלמי שנו כי ר"י רובא ור"ש ב"א שאלו אי מותר לעשות, ורבי ור"מ השיבו שאסור. ובבבלי הקשה הש"ס ארבי מרבב"ח אר"י, ותירץ

»אפרושי מאיסורא שאני«. אבל בירושלמי לא הקשו מר"י, רק הבאו את ר' יעקב בר אידי בשם ריב"ל שואלין הלכות המרחץ וכו'«. ונראה כי הירושלמי בא לתרץ קושית הבבלי מריו"ת, האיך הורה רבי בבית המרחץ הא אסור להרהר שם? וחדש ר"י ב"א בשם ריב"ל כי הלכות המרחץ בבית המרחץ מותר. והביא ראיה מר"מ שהורה הלכות המרחץ בבית המרחץ. וע"ז הקשו מרב שאוסר וכו'.

אם כן להבבלי אסור אף הלכות המרחץ ובית הכסא היכא דלאו לאפרושי מאיסורא ולאפרושי מאיסורא הכל מותר. והירושלמי אינו מחלק בין לאפרושי מאיסורא או לא, כי אם בין הלכות המרחץ ובית הכסא לשאר הלכות.

וסוגיתיהם תלי' בשינוי ספור המעשיות שביניהם. כי בבבלי מסופר שרצו לעשות בפועל ורבי ור"מ מנעו אותב מזה, על כן תירצו בפשיטות הקושיא מרבב"ח אריו"ח דלאפרושי מאיסורא שאני. אבל בירושלמי מסופר רק ששאלו אם מותר לעשות כך וכך, כי היו מסופקים בדבר הזה, אם כן אף אם היו שותקין רבי ור"מ, לא היו עושין מעשה, מאחר שנסתפקו בזה, ולא הי' שם לאפרושי מאיסורא, על כן הוכרח ריב"ל לחדש כי הלכות המרחץ ובית הכסא מותר להורות. (ומה שכתב בעל מראה פנים שם דגם לנוסחת הירושלמי אפשר לפרש שבקשו לעשות כן, כמה דחק נפשיה לקרב הרחוקים).

ונראה לי יותר פירוש השני של קרבן העדה: »דהאי אסור דאמרית לך, אלו שאלתני על כך במקום המטונף היה אסור לי לאמרו, כן פירש הר"ן«. ומה שנראה לו פירוש הראשון, וגם בעל מראה פנים כתב דזה דוחק גדול, לענ"ד פירוש זה יותר מרווח. כי בירושלמי ליתא החילוק בין לאפרושי מאיסורא או לא. ונראה להטעים, פירושו של הר"ן, דשמואל שאיל במקום שאינו מטונף, מה לענות אמן במקום מטונף (כי במקום מטונף לא היה משיב לו רב, כיון שנסתפק ושאל, מעצמו היה נמנע מלעשות). והשיב לו רב: אסור. ולא לבד שאסור לענות אמן שם אלא »ואסור דאמרית לך אסור«, אפילו לומר הדין שאמרתי לך, דאסור לענות אמן במקום מטונף, גם כן אסור לומר שם. ושפיר הקשו מרבי ור"מ דהאיך הורו הם שם?

ובירושלמי שבת שם, תירצו: »אשכחתנא תני אין שואלין הלכות המרחץ וכו'«. לפירוש קרבן העדה דהקושיא היא מרבי ור"מ לרב, התשובה נכונה, דרב אשכח תנא דסובר כוותיה דאין שואלין. אולם לפירוש בעל פני משה דהקושיא היא מרב לרבי מאיר, התשובה אינה מבוארה, כי אדרבא תנא זה מסייע לרב, והקושיא לר"מ עוד נתחזקה? וכנראה הרגיש בזה הפני משה כתב: »אשכח תנאי. כלומר דמשני דאשכחן תנאי פליגי בה דתני חדא אין שואלין ואידך בהאי ברייתא דתני ריב"ל דשואלין ור"מ כהאי תנא דריב"ל ס"ל«. ודבריו אינם מובנים לי. כי לפי פירוש הפני משה המתרץ חוזר לקיים את ר"מ נגד רב, ולבסוף מביא רק התנא דמסייע לרב? והתנא דמסייע לר"מ מנ"ל? — אמת, כי בדפוס הגירסא »אשכח תנאי תני«, אמנם בכי"ל »אשכח תנא תני« ובשרי"ר »אשכח תני«, וכ"ה בע"ז פ"ג ה"ד ואצל הראשונים. והיא הגירסא הנכונה, כי לא הביא רק תנא אחד. ולפירוש קרבן העדה א"ש דהקושיא היא מרבי ור"מ לרב, ומתרץ דרב אשכח תנא וסובר כוותיה.

אולם בירושלמי ע"ז שם הגירסא: »אשכח תני שואלין הלכות המרחץ וכו'«. וסמך אמסכת דרך ארץ רבה פ"י, וכ"ה הגירסא בר"ן פ"ג סימן של"ז, ריטב"א שבת מ: ובחי' הרשב"א שם. לגירסא זו עולה יפה פירוש פני משה דהקושיא היא מרב

לר"מ, ותירץ דרבי מאיר אשכח תנא מסייע ליה. אמנם לפירוש קרבן העדה דהקושיא היא מרבי ור"מ לרב, התשובה אינה מבוארה, דאשכח תנא דמסייע לרבי ור"מ? — והנה בעל פני משה בפירושו לע"ז שם כוון את פירושו לפי הגירסא שם. דזה לשונו: »אשכח תני. ומשנינן התם התנאי היא דאשכח תני דשואלין וכו' ור"מ כהאי תנא סבירא ליה«.

ומה שהקשה מרב לרבי מאיר? יש לפרש על פי דברי רבינו חננאל בפי' לשבת מ: »והא דאקשינן מדברי ר' יוחנן לרבי דרבי יוחנן לגבי תלמוד קטן הוא אלא הא דרבי יוחנן דברי הכל קבלה היא ומשום דשמעיה מר' יוחנן הוכיח בעל השמועה כו'«. ועל כן הביא הירושלמי אחרי מעשה דרבי הא דר"י ב"א בשם ריב"ל כי הלכות המרחץ בבית המרחץ מותר, דלא תקשה מהקבלה דאסור להרהר שם, כמו שביארנו לעיל. וע"ז הקשו מדרב,דמשמע להו דהקבלה היא גם אהלכות המרחץ, והשיבו, כי תנא אשכח דמותר בהלכות המרחץ וכו' והקבלה אינה רק אשאר הלכות.

וראיתי בספר אהבת ציון וירושלים לר"ב ראטנער למסכת שבת עמוד 49: »בבבלי שבת מ' ע"ב לא נזכר שאלת שמואל לרב ותחת זה נזכר ממאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן כל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ ומבית הכסא ובירושלמי כאן אין זכר ממאמרו של ר' יוחנן? ונפלאים שם דברי רבינו חננאל בפי' לשבת שם וז"ל והא דאקשינן וכו' ולא העיר רבינו חננאל שבירושלמי מסקינן דלא כר' יוחנן. ובדרך אגב נלמוד שבעלי הגמרא בבלי לא ראו את הירושלמי«. — ולא דק בסוגיא דירושלמי. כי עכ"ח ידעו בירושלמי הא דרבי יוחנן, דעל כן הביאו הא דריב"ל דלא תקשה מהקבלה האיך הורה רבי בבית המרחץ, ואי לא הא דריו"ח לא בא ריב"ל בחידושו. כמו שבארנו. א"וו גם בירושלמי הא דריו"ח דברי קבלה היו. ומסיק »אשכח תני שואלין וכו'« עפ"י הגירסא בע"ז, שהוא הגי' של הכ"י וכל הראשונים) כריב"ל ששואלין הלכות המרחץ וכו' אבל בשאר דברי תורה הל' כר"י שדבריו דברי קבלה. — אמנם זה אמת כי הבבלי לא ראה את הירושלמי כאן, דאלו ראה לא היה מסיק דלאפרושי מאיסורא הורו רבי ור"מ, אחרי כי בירושלמי מפורש שתלמידיהם רק שאלו, ונסתפקו, אם כן לא היה להם להשיב, דבלא"ה היו מונעים מלעשות מחמת ספיקם.

ואפשר למצוא טעם על הא דלא פסקו הפוסקים כריב"ל, ששואלין הלכות המרחץ וכו', אחרי כי לגירסת הירושלמי בשבת אשכח תנא תני אין שואלין וכו' ובע"ז הגירסא שואלין וכו' ובספיקא הלכו לחומרא. (עיין שירי קרבן לשבת שם) ובפרט כי לבבלי הורו רבי ור"מ לאפרושם מאיסורא, ושוב אינו צריך לחידושו של ריב"ל דלא תקשה מקבלת ר"יוח, ובדליכא לאפרושי מאיסורא אף הלכות המרחץ אסור.

ועתה אבוא על הערתו דמ"ר, שדברי ריו"ח הם הלכה פסוקה ע"כ הקשר בזבחים ק"ב: מריו"ח לרא"בר"ש וכו' ובאמת ידעו בבבלי דפלוגתא דאמוראי היא. — כבר הראיתי לדעת כי כן כתב רבינו חננאל שבת שם. וגם בירושלמי טרח ריב"ל לחדש ששואלין הלכות המרחץ וכו' דלא תקשה מקבלת ריו"ח. אמנם אמת הוא כי לפי סוגית הירושלמי ברכות פ"ג ה"ד לא קשה מידי מר' יוחנן אדרא"בר"ש, אחרי ששם מפורש דראבר"ש סובר כחזקיה דמותר. ומ"ש דראבר"ש כחזקיה סובר, כוונתי כי בשיטתיה קיים, כדמפורש בירושלמי שם.

ומ"ש »והא דר"ז ור"א בר"ש וכו' כבר פירשו המפרשים וכו' והשוו דבריהם עם דברי ר"י וכו'«, לא ירדתי לסוף כוונתו דמר, הא הר' מנוח לאו להשוות את דברי ר"א בר"ש עם דברי ר"י קא כוון, כי את אלו כבר השווה הבבלי בזבחים שם, אלא בא להשוות עם הגמרא דילן הא »דאמרינן בירושלמי דמותר להרהר וכו'«, היינו דברי חזקיה, דאמר מותר, והוא וודאי פליג אר' יוחנן ומתיר אפילו שלא לאנסו, דאם לא כן מאי איכא בין חזקיה לר' יסא. כיון דלאנסו לד"ה מותר ושלא לאנסו לד"ה אסור? (ועיין ברכי יוסף או"ח סימן ע' וביפה עינים שבת מ:).

הרב חיים יהודה עהרענרייך

שמואל קרויס.

חופת חתנים

(המשך מאוצר החיים תרצ"ו עמוד 3.)

אחרי שאסף וקיבץ מקומות הרבה, מעשה שהוא להועיל, בא ביכלער (עמ' 117) לידי מסקנא, שבירושלים (דהיינו יהודה בהבדל לגליל) נגמרו הנישואין אחרי שנבעלה האשה בבית הבעל, כסתם לשון הכתוב (דברים כ"ד א'), וכל כמה שנוכל לראות לא אירע בזה שום שנוי או הבדל אחרי החורבן של שנת 70 עד שנת 137 (חורבן ביתר), אבל אחרי שנה זו, כשנקבעו הישיבות בגליל דוקא, החלה ה ח ו פ ה, אשר בגליל נתקנה אולי מכבר, להשפיע על חוק ונימוס הנישואין בו במובן, שהכניסה גרידא לביתו של הבעל, גם בלי בעילה, עושה את האשה לנשואה לכל דבר; בכמו זה, אף שהחופה היא היא שתופסת מקום ב י ת הבעל, אינה צריכה לקלוט בתוכה את הכלה ממש, אלא גם בבאה לר ש ו ת הבעל נעשית היא נשואה לכל דבר. מכל חקירתנו עולה, כן מסיים ב' (שם) את דבריו, שהתנאים ותלמידיהם במאה הראשונה לספ' הנוצרי' לא יזכירו כלל את החופה לשם הכנסת כלה, וכנראה לא ניתן לחופה שום מקום בנימוסי הנישואין לא ביהודה ולא בירושלים בהמאה ההיא.

הכלל העולה בזה, שהחכם ביכלער עושה חילוק בין יהודה וגליל בדבר החופה **ועושה** חילוק בין הזמן הנזכר וזמנים הבאים. לדעתי מסקנה זו אינה קולעת אל **האמת. הפסוק אומר** »יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה« (יואל ב' ט"ז), »והוא כחתן **יצא** מחפתו« (תהלים י"ט ו'), א"כ החופה נודעת לדבר זה מקדם קדמתה, **ומאין** לנו לחלק בין יהודה לגליל, שנודעת בזו ולא נודעת בזו, שנודעת בזמן **זה ולא** בזמן אחר? בתלמוד מובאים הפסוקים בענין חופה לא אחת ולא שתים, **וגם** ביכלער בחקירתו מסתמך עליהם הרבה, האם תקון כזה יאבד זכרונו מתוך האמה **אף** במקצתה בהבדל למקצתה, בשעה שמעשה הנישואין לא נפסק מעולם? היתכן **שלא** נשאו בני יהודה נשים בגליל ולהיפך? והנה הרבה ברייתות יש לנו בהבדל ה**מנהגים** בין יהודה וגליל, וביכלער מביאן (עמ' 118 ואי') ככתבן וכלשונן: ירוש' **כתובות** א' דף כ"ה ע"א, בבלי שם י"ב ע"א, תוס' שם א' ד' — ומדוע לא העלו **על** לשונם לומר בגליל נצרך חופה, מה שאין כן ביהודה? וביכלער עצמו (עמ'

115 ואי') הקשה על עצמו מן הברייתא ביבמות פ"ט ע"ב, »מאימתי וכו' ובית הלל אומרים משתכנס לחופה« וכו', וא"כ מצאנו הכניסה לחופה כבר בפיהם של בית הלל והוא ביהודה! ועל זה אומר ביכלער, שכמעט אין ספק שהמלין »משתכנס לחופה« נכנסו אל הברייתא אחרי תקנות אושא, ובראשונה היה כתוב תחתיהן »כיון שנכנסו לביתו« או »לבית בעלה«. יותר נאה לנו לשבש את הכתובים, מלהשאיר את מלת חופה בפי התנאים הקדמונים האלה! הם מלהזכיר את החופה בימים ההם ובמקום ההוא! אגב חריפתא שבשתא. ואני אומר להיפך: הכוון אל החופה אף במקום שלא נזכרה בפירוש — כל כך נשתרשה החופה בכל מחשבותיהם. ממה שבמקום אחד (ירוש' כתוב' שם) נאמר »בראשונה היו מייחדין החתן אצל הכלה שעה כדי שיהא לבו גס בה, ובגליל לא היו עושין כן«, ובמקום אחד (בבלי כתוב' שם) נזכר גם החופה עמו: »שעה אחת קודם כניסתן לחופה« — אין ללמוד חילוק בינידם, אלא האחד מקצר והאחד מאריך בלשונו, והראיה, שמשני המאמרים באותו ענין בתוס' כתוב' (שם) האחד יש בו רק »שעה אחת« והשני יש בו »שעה אחת קודם שיכנס לחופה«, ומי לא יראה, שהכל אחד, והאחד מגלה על חברו, וכן הוא הדרך בכמה מקומות.

בכלל נראה לי שהחכם ביכלער מדייק בלישנא מאד, ומתוך דיוקו המרובה בא לידי תוצאות בלתי נכונות. כן בענינגו שנאמר בו (ברייי' ירוש' כתוב' שם) »ביהודה בראשונה היו השושבינין מפשפשין במקום החתן ובמקום הכלה, ובגליל לא היו עושין כן«, ובגלל השנות מלת »מקום« אומר ב' (עמ' 119) שלפי הנראה לו הבדיקה נעשית בשני מקומות שונים. נניח שכן הוא, אבל בברייי' ב' כתוב' י"ב ע"א נאמר רק »כדי למשמש את החתן ואת הכלה בשעת כניסתן לחופה«, וכן בתוס' שם א' ד' »היו מפשפשין את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם שיכנס (קרי שיכנסו, או שיכנים) לחופה«, ומהוע נקיים את האחד לעמת השנים? ובלאו הכי לשון הירוש' מגומגם, אלא ודאי הך במקום וכו' נשתרבב לכאן מן הבבא שתבא אחרי כן, וצריך להגיה בירוש' »מפשפשין את החתן ואת הכלה« (או בלי מלת היחס: מפשפשין החתן והכלה). כיוצא בו בהאמר (בברייי' ברכ' ו' ע"ב) »ממשיכין יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה« וכו', וכן במס' שמחות פרק ח' ד' (הוצ' היגגער עמ' 150) »ממשיכין לפני חתנים ולפני כלות« וכו', ועוד (שם מקודם) »מבזבזין לפני חתנים ולפני כלות מתרוזות של דגים« וכו', ושואל בו ב' (עמ' 104) כמה ספקות ודעתו נוטה שהיו ממשיכין וכו' או מבזבזין וכו' לפני חתנים לחוד ולפני כלות לחוד, והוא בגלל השנות מלת »לפני« לזה ולזאת, ומה יעשה בתוס' שבת ג' ט"ז (ב' מביא גם את המקום הזה) שהלשון שם »ממשיכין וכו' לפני התנים וכלות« — »לפני« רק פעם אחת? ואומר אני שגם לשון התוס' סובל הפירוש לאלה לחוד ולאלה לחוד, כמו שגם אידך לשון סובל הפירוש שנעשה כזאת לשניהם יחד, ואדרבה, אפס באמרו »לפני חתנים ולפני כלות« כוונתו לומר לפני שניהן יחד, ודא עקא, שאין לנו בעברית מלה כמו **Brautpaar** להורות על הזוג ועל השותפות. הנה בשמחות שם מקום איתא »עושין חופות לחתנים ולכלות«. כו' — האם נדייק בלשון ונאמר חופות (ברבים!) לאלה לחוד ולאלה לחוד? אלא ודאי הכוון: אותו סוג של חופות שנעשות לחתנים ולכלות לשם יחוד, כי זה הוא תכליתן. לדעתי רק הרחבת לשון יש כאן במקום »חופת חתנים«

אשר לאידך גיסא מקוצר הוא במקום »חופת חתנים וכלות«, שהרי היא מיוחדת לשניהם. ובמקורותינו תמיד הלשון »ברכת חתנים«, אף שבעיקר שייכת הברכה גם לכלות, וחיוב הוא לאמרה בפני שניהן. ופעם אחת (מ׳ ב״מ ז׳ א׳) החזון להיפך, שנאמר »להביא... חלילים לכלה או למת«, לכאורה לכלה לבדה, אבל בצדק פי׳ רש״י לשמח חתן וכלה, שבודאי נכללו לדבר זה גם שניהן 1) (עוד יבא).

באורים והדרושים

(משנה ברכות א, א) »מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן«. כמה דקדוקים בפסקא זו. א) אכילת תרומה לכהנים טמאים אין סימן לכל אדם ולכל יום? ומשום »מלתא אגב אורחא« לא הו״ל לנקוט סימן שאינו כולל לכל אדם ולכל שעה? ב) מלת »נכנסין« צ״ב: ובברייתא »זכאין, מטוהרים, טובלין«, ו»נכנסין« ליתא? ג) לימא »בתרומה«? ד) הו״ל לתנא לפרש איזה פרשיות התורה נכללות בשמע? ותנא היכא קאי דאמר סתם »את שמע«? ובמסכת תמיד פ״ה, א, פירש ולא סתם?

ונראה כי בקרא מצינו שהעם הביאו את תרומת הגנם אל לשכת בית א׳ (נחמיה י, לט-מ) וכן צוה הנביא, הביאו את כל המעשר אל בית אוצר ויהי טרף בביתי (מלאכי ג, י). הרי כי הי׳ לשכה אחת בעזרה שבה אצרו תרומה לכהנים ומשם נטלו חקם. ומלת »נכנסים«, הכוונה, שהכהנים נ כ נ ס ו ללשכה לטול את »ת ר ו מ ת ן« חלקם הקבוע. — ממשנה תמיד פ״ה, א. שמעינן שהכהנים אחר גמר עבודתן קראו את שמע עם הסנהדרין ועם הצבור »וירדו ובאו להם ללשכת הגזית לקרות את שמע והיה אם שמוע ויאמר«. וידוע כי המשניות בתמיד קדומות הן. ועל משנה הקדומה זו סמכה המשנה במסכת ברכות, וע״כ לא פירשה איזה פרשיות נכללות בק״ש. כי במשנה דתמיד כבר נתפרשו. ונתן התנא סימן לק״ש של ערבית כשנכנסין ללשכה לאכול תרומתן שאז ג״כ היא זמן ק״ש של ערבית. ומפני שעבודת הקרבנות ואכילתן חשובות מאד בעיני ישראל, ניחא לתנא לנקוט סימנא בכהנים. וכ״ז רק עד שבית המקדש היה קיים, וכיון שנחרבה בטלה הלשכה שממנה קבלו הכהנים חק תרומתם, ע״כ בברייתא שנשנה אחר החורבן לא נקטו מלת »נכנסין«, וקבעו סימנים שנהגו גם אחר החורבן.

(באור החיים. השווה מ״ש באוצר החיים תרפ״ה עמוד ב-ה, וצרף לכאן חי״ע.)

הרב אהרן נייווירט, בערלין

»א״ל הקב״ה אני ואתה עומדים בזירה או נצחת או נצחתי« (שמו״ר פ״כו ט.) מלת נצחתי (מבנין הקל) משמעותה נוצח ומרויח או התגבר וד׳כ״יע, התעצמות ואלמות, כל זה לא נייחס ח״ו להב״ה שחפץ להצדיק בריה ולא לחייבה (תנחומא ויקרא ט׳) ולא לנצח יריב, לא לנַצח יריב (ירושלמי ר״ה פ״א ה״ג). ואם האדם נופל ממעלתו מדת הרחמים קוראת אליו שובה ישראל חוזר כך, כאלו כביכול אבד — באדם

---

1) כ׳ מביא גם העובדה הזאת (עמ׳ 101 הערה 3) ומפרשה כדרכו; יהיה מה — הלא נראה הדיא שמלת כלה לאו דוקא, כמו שבמקום אחר »חתן« לאו דוקא, אלא זה וזה כולל את שניהן יחדו.

שסרח — תכלית יצירתו, וכדאיתא בזוה"ק, כד ישראל עבדין עובדין דלא כשרן כביכול מתישין חילא דקוב"ה וכד עבדין עובדין דכשרן יהבין תוקפא וחילא לקוב"ה וע"ד כתוב תנו עז לאלקים, במה? בעובדין דכשרן. מכל הלין נראה לפרש קריאת מלת »נצחתי« כהוראת בִּנְיַן פעל »נוצחתי«, וכמאחז"ל בילקוט ישעי' סי' תנ"ח אם אני נצחתי אתכם אני הוא שמפסיד, אבל אם נצחתם אותי אני משתכר.

מנשה בלומנטל
ילידי ירושת"ו.

(תרגום תהלים י"ח, מ"ד) »תנטרינני במיזרי מזין בריש עממיא«. יל"פ, תנטרינני וכו', הוא תרגום הפסוק בש"ב כ"ב, מ"ד, »תשמרני לראש גוים«. דאלו על הפסוק כאן »תשימני לראש גוים« הו"ל לתרגום תשוינני«? — במיזרי, לשון מוזרות בלבנה (סוטה ו:) ופי' בתוס' (שם כז.) ד"ה דומה בשם הירושלמי שטוות פשתן לאור הלבנה. — »מזיין«, הוא בלשון ארמי שערות, כמו (מגילה י"ח.) מהפך במזיי. ובר"ה כ"ו: מהפך בשערי'. ופירושו, תשמרני מאותם שמתקנים השערות בראש העמים (פריזער בלע"ז) לייפותם ולעשות להם חן. ובזה עוברים על לא תחנם (דברים ז, ב) ואחז"ל (ע"ז כ.) לא תתן להם חן. והם רשעים קלי עולם ואת השבת מחללים בפרהסיא. — או כוונתו על המגדלי בלורית בראשם כמו חוק העמים, כדי שיראו בעלי אימה ויפחדו מהם. כמ"ש רש"י (סנהדרין מ"ט. ד"ה ומגדלי) וכאז"ל (קידושין ע"ו:) דאזלי לבעות עלמא. או ירצה על המספרים לעכו"ם שצריך לשמוט ידו ג' אצבעות לכל רוח אצל בלוריתו, כדי שלא יתקנהו לע"ז. כדאיתא בע"ז כ"ט. ועיין נדה ס"ו: מישרו מזייא. ופירש"י מקשין השערות לעשותן שטיף, וז' וש' בחילוף שר"ש.

[באור החיים. ראה תרגום שמואל-ב כג, מד »תמניני רישא לעממיא«, והוא תרגום הפסוק תהלים י"ח מד, »תשימני לראש גוים«. — ומ"ש »במיזרי וכו'« מאותם שמתקנים שערות וכו', דחוק מאוד, דהול"ל »ממיזרי וכו'«? **חי"ע.**]

הרב בנימין שמערלער.
סטניסלוב.

השגות ותשובות

מרשה אני להעיר על פרט אחד מחידושי הרב ראובן מרגליות, בספרו »יסוד המשנה ועריכתה« הוצאה שלישית מהודשת. (חמושה"ד). ספר אוצר בלום, מעט הכמות ורב האיכות.

בעמוד מא-מב חידש להמאורע בבלי פסחים סו. וירושלמי שם פ"ו ה"א »כי כל עוד שהיה הב"ד הגדול על מכונו באמת לא היה מצוי שיחול י"ד בשבת כי בקביעתו של ניסן התחשבו עם עשיית הפסח דלא ליקלי בשבת, ואך בימי בני בתירא שלא היה מוסד אחד אחראי רק הרבה בתי מדרש לתורה שבראשם נשיאים הרבה אז הזדמנן שחל ע"פ בשבת, ור' אבין שפיר תמה (בירושלמי שם) הלא אי אפשר לב' שביעית שלא יחול ע"פ בשבת והיה להם לדעת שמפני זה עברו

אדר, ושפיר השיב »לחלוק גדולה להלל« וכו'«. והשוה מ"ש ר"א הימן בהצופה י"ג. ור"י גולדברגר בהצופה י' הביא בשם ר"א מהלר שחמשים שנה קודם מספר הנהוג חל יום ראשון של פסח בשבת. אמנם זה טעות. ואביא כמה ראיות שגם בזמן הסנהדרין חל ע"פ בשבת.

א. בסוגיא הבבלי שם: אמרו לו שכחו ולא הבאו סכין מע"ש מהו א"ל זה הלכה שכחתי אבל הנך לישראל וכו' למחר כל איש טחבו סכינו בצמרו וכו'. ומהיכן ידעו זה אם לא שחל היה ע"פ בשבת?

ב. הברייתא אומרת: הלכה זו נתעלמה וכו'. ואיך יכול לומר על דבר שלא היה בעולמו שנעלם ממנו?

ג. הלא רק ד' דחיות הן ע"פ חשבון החדשים, מתיא ירקא יוהכ"פ וערבה. ולפי דבריו חמשה הם?

ד. ועוד הלא כללא בידינו שא"א לשתי דחיות זה אחר זה, הסימן הוא: לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח. ואם דחי ניסן מיום א' ליום ב', אז יהי' שתי דחיות זא"ז. השוה תוספות פסחים נח. ד"ה כאילו וכו' ורמב"ם הל' ק"פ ובספר חזון למועד דף כ"ב בהג"ה.

על־כן נראה לי לפרש טעם על מה נתעלמה הלכה זו מבני בתירה. הנה ידוע ליודעי העתים כי מזמן ינאי המלך, הוא יוחנן כהן גדול, משלו בבית המקדש כהני־צדוקים עד שבא שמעון בן שטח ודחה אותם (השוה קידושין סו.) ומאחר שהם כפרו בתורה שבע"פ ולא הודו למדות שהתורה נדרשת בהן אין ספק שלא דרשו גז"ש והיקש מתמיד שפסח דוחה שבת. ומעתה אין להתפלא אם בזמן ארוך מתקופת ינאי המלך עד בני בתירא, שהיא לערך שמנים שנה נעלמה הלכה זו מן העם, כיון שבמשך הזמן הזה, ששלטו הצדוקים לא הקריבו פסח בע"פ שחל להיות בשבת.

[באור החיים. השוה מ"ש הלוי בספרו בקורת התלמוד (וויען 1863) עמוד 359—373]

דוד פרידמן, הומנה.

א) בס' »עבודת המלך« — מהרב הה"ג ר' מנחם קראקאָווסקי המגיד מווילנא זצ"ל (ווילנא תרצ"א) — ה' יסוה"ת פ"ב הביא מספרי ומת' פאר הדור,כבר אמר ר"מ בברייתא כו' (ע' בצפנת פענח שם מהגאון מדווינסק), וצ"ע אי' מקום הברייתא דר"מ? וכתבתי מזה בתשובה לידידי מר פרופ. פריימן נ"י מפה.

ב) שם ה"י, חַי ד', ולפי"ז שפיר אפשר לומר מכל מקום חֵי העולמים לפי שהוא חיות כל העולמים. וסרה קו' בעל העקידה מדניאל י"ב, קדמו בתוסיו"ט (תמיד פ"ז מ"ד) וע"ש בראשון לציון, וכן תמה בנמוקי הגרי"ב בסדור אוצר התפלות. וע' בא"ר והובא במחצית השקל סי' נ"ד שחזר בו התוסיו"ט לומר חַי בפתח וכ"כ המהר"ל בהקדמות ספרו דרך חיי לפרקי אבות וע' בשעור הקומה להרמ"ק פע"ח חַי וע' עוד בתי שאילת יעב"ץ ח"א סי' קמ"א ובת' שמן רוקח ח"ג, ואינו תחי' בעת, והשוה כתבי זליגר (ירושלים תר"ץ) צד 515 ולא העיר ממה שהבאתי.

ג) שם פ"ד ה"ג, קדמו בצפנת פענח שם.

ד) שם פ"ה ה"א דלקמן נקט רבינו דקידוש השם דגם באופן דלתא דחילול השם מ"מ אסור להחמיר ע"ע, ע' באגרת השמד להרמב"ם דאם בא לישאל

אם יהרג או יודה אומרים לו שיודה ולא יהרג, אבל לא יעמוד במלכות אותו המלך, וצ"ע בדבריו.

ה) שם ה"ב או לבשל לו תבשילו, קדמו בקיצור בצפנת פענח שם.

ו) בה' דעות פ"ה ה"ז עד שיראה כרברי גסי הרוח. ציין (קידושין ע'.) אתרונגא כו' והפשוט כו' עלי' הכ' אומר אל תבאני רגל גאוה, אולי עפמ"ש (כמדומה לי בס' אור פני משה) שלא לקנות אתרוג נאה לשם גאות הרמז בר"ת אל תביאני רגל גאוה אתר"ג, והנה הלשון אתרונגא תלתא ברמות רוחא אין לו ענין משום דהתנועות מתחלקות לתלתא את-רונ-גא, דא"כ ה"ה את-רו-גא או כשאר דברים, אלא כמ"ש רש"י שם מתוך ששלייש רוחו גסה הוא משנה בדבורו, ואולי נ"ל דמתחלה א"ל פורתא דגינדריתא, א"ל מי סניא מעקה או מחיצה א"ל אקרפיטא א"ל מי סני ספסל או איצטבא, ובפעם השלישית א"ל ליכול מר אתונגא,א"ל כל האומר אתרונגא תלתא [ג"פ עד עתה] ברמות רוחא א' אתרוג או אתרונגא [ותלתא פעם הג' הוא כמו עיגלא תלתא ע' רש"י (שבת י"א.) ובתוס' (גיטין נ"ו:) כ' ע"ז ולא יתכן דאמרי' (סנהדרין ס"ה:) דמברי להו עיגלא תלתא ופלא שלא הביאו שרש"י בעצמו (עירובין ס"ג.) העיר מזה ובמס' (סנהדרין שם) פי' שהי' טוב ובעל טעם כאלו הוא שליש לבטן וע' בערוך ערך תלתא ובתרגום יונתן (בראשית ט"ו ט') עגלה משלשת — עגלא ברת תלת שנין, וראב"ע פי' שם דהישר בעיניו בת שלש שנים, ואונקלס אמר שלש וכן הדבר כי בת שלש לא תקרא עגלה כמו ששנינו והכ"א עגלא בת שתים, פרה בת שלש, וע"ש בנתינה לגר בשם הרד"ק כהרמב"ן, ובכ"י אי' עגלא תלתא, וכ"ה לפנינו בחומשים עם הנתינה לגר, וע' (פרה פ"א מ"א) שלישית לאחרות במנין, שלשית בת שלש שנים יע"ש במשנה אחרונה דהו"מ לקרותה משולשת דהיינו נמי שלשית. וזה תלי' בשי' שהבאתי, יקו' הרמב"ן י"ל עפ"ש (שקלים פ"ה מ"ג) עגל משמש עב נסכי בקר גדולים וקטנים זכרים ונקבות ובירושלמי שם דלא חלק בין נסכי עגל לנסכי שור וע' (חגיגה י"ג:) מלך שבבהמות שור וכו' ואלו שור לא קחשיב כו' קטיגור יעשה סניגור והוא לזכרון העגל, משום דשור בן יומו קרוי שור וע' בירושלמי (נזיר פ"ה ה"א) עגל אין דכו' ועגל בן בקר להטאת וע"ש בפני משה וקרבן העדה וכתבתי מזה במק"א להגאבד"ק סטניסלוב שליט"א ואכמ"ל] וע' במהרי"ל ה' ליל יוהכ"פ צד 45 דאומר ג"פ משום דבלשון חכמים כך הוא אתרוג אתרוג, ובודאי הוא ט"ס וצ"ל אתרום ע' (שקלים פ"ג מ"ג, מנחות ס"ה) וכן אזוב ושני תולעת (פרה פ"ג מ"י) יע' בספר הישר לר"ת סימן קמ"ד שנהגו לומר ג"פ שרוב דברי חכמים משולשים עגל זו קופה זו במנחות וכן חלוץ הנעל, וכן רוב דברים, מותר לך וע' בשו"ע יו"ד סי' רכ"ח סעי' ג' וע"ש בהגר"א.

ז) שם ציין לשמ"ר פמ"א, אם כי שם מיירי בד"ת, כ"ש בשאר דברים אם אינם נשמעים דישתוק.

ח) בה' ת"ת פ"א ה"ג בשם היראים סי' כ"ה ולמדתם אותם קרי' בי' אתם וכן שם ה"ו ופסוק ראשון מפ' שמע, ע' מ"ש במאמרי מחזיקי תורה פפא"מ תר"ץ הערה ה'—ז', ובתשובתי מנחם משיב ח"א צד תל"ח.

ט) שם פ"י הי"ד בין איש בין אשה, קדמו בצפנת פענח ובגה"ש שם.

י) בה' עכו"ם פ"י הי"ד כל המודה אע"פ שלא עבדה הר"ז מגדף,בכסף משנה ציין (כריתות ג') ולא זכיתי להבין רמיזתו, לענ"ד הרמז (שם ג:) מגדף מאי מעשה אית בי' עקימת שפתיו הוי מעשה כו' שאני הואיל וישנו בלבו.

פפדא"מ.

הרב מנחם הירשבוים

דברי חפץ

ליון לנפש חיים בעקער ע"ה יי אלול תרליה

»ויצב יעקב מצבה על קבורתה, הוא מצבת קבורת רחל עד היום«. (בראשית לה, כ.). אמרו חז"ל: »יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שעות«. (ע"ז י':).

יש אדם, שבנוגע להטיב ולעשות לזולתו, מצמצם כל חפצו וישעו בענין אחד ולו הוא מסור בכל נימי נפשו. על יסוד זה מתפתחים אצלינו עסקנים צבוריים שונים. זה מתגדר בגמילות חסדים וזה בהכנסת אורחים. זה בפדיון שבויים וזה בהכנסת כלה, זה בעזרת בתי אולפנא וזה בכלכלת בתי כנסיות, וזה בתמיכת בני אורין וזה בשתדלנות אצל הרשות, זה בעזרת מוסדות צבוריים זה בעבודה לטובת העם והאומה בארץ ישראל, אמנם נמצאים יהודים שלמים בעלי כח, שמקדישים ממרצם לכמה ענינים צבוריים, אבל הם מעטים. ברובם בני האדם »קונים«, רוכשים לעצמם עולמם, מחיצתם, שהיא שאיפתם העליונית ומטרתם היותר נעלה בחיים, בעבודה חריצית לחפץ אחד. בנוהג שבעולם לכל אדם בעל רוח יש חפץ נעלה בלבו שלו הוא מקריב ובשבילו הוא פועל ועושה. בעלי רוח אלו עושים את מיטב חברה האנושים בעיר ומשפחה, במדינה ובמחוז. הידות להם יש יופי בחיים וערך לעמל אנוש. כשאחר ממיטב החברה נאסף אל עמו יפקד מקומו, כי אותה העבודה היצרנות שהנפטר עסק בה נפסקה ונסתם צנור זה של ברכה. »כי הולך האדם« כשהאדם, בחיר האדם כשנפטר »והולך אל בית עולמו« אל קנין הפרטי, אל ציונו שהציג לעצמו בעבודתו המיוחדה »וסבבו בשוק הסופדים« (קהלת יב), בשוק, בקרב העם על גפי מרומי קרת ושם יקוננו עליו, כי שם נרגש חסרונו, שם במקום שפעל ועשה יפקד מקומו.

»כי תקצור קצירך בשדה ושכחת עומר בשדה, לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולאלמנה יהי' למען יברכך ד' אלוקיך בכל מעשה ידיך«. (דברים כה, יט.).

מטרת כל בן תמותה עלי ארץ להציל לעצמו על ידי טרח ועמל מקום בטוח, מקנה וקנין חיים טובים ומאושרים. האדם זורע למען יקצור. ואמרה תורתינו: כשתבא השעה לבא על שכר העמל ולמצא, לקצור ברנה, צריך להעלות על הזכרון, גר יתום ואלמנה, הנצרכים, העניים המרודים, האומללים וליתן להם מהברכה למען אחד ברכת הנהנים עם ברכת הגורל ותצא ברכת אל על ידי המעשים.

כך בונים אצלינו עולם, ציון לזכרון, כך מעלים שם לברכה בדאגה ועמל לזולתו. כך תקום מצבה נהדרה שתעמוד לעולם. כך עשתה אחת האמהות, רחל אמינו וכך עושים כל אנשי המעלה שבקרבינו. »ויצב יעקב מצבה על קבורתה« ברם הקמת מצבה זו אין לה שייכות אל מצבת האבן שמציבים על קברים. המצבה שהכתוב מדבר בה היא מצבת קבורת רחל »עד היום הזה«, המצבה שקיימת לעולם המצבה שבנתה והקימה לעצמה רחל בידיה, בעמלה בעודה בחיים. יעקב מאהבתו אל אשת נעיריו חזר והקימה אחרי מותה והיא מבשרת בשורת רחל עד היום הזה. קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה, רחל דואגה לפרי בטנה, רחל מחכה על שיבת הבנים לגבולם, רחל, האם האומללה שלא מצאה מנוח כי בניה בגולה.

הנפטר ר' חיים בעקער שנאסף אל עמו ובא על נחלתו בתשעה באב תרצ"ד, קנה עולמו בעבודה לגאולת הארץ, בקיבוץ כספים לקרן קיימת ולעולם יעמוד חי כאחד התרוצים, גבורי ישראל הבונים את ארץ האבות לשבי גולה.

יונקרס (אמיריקה).

דר. שמואל מיללער

ב״ה הומנה כסלו־טבת תרצ״ו שנה (יב) א׳ מחברת ג־ד

בנתיב־ספרים

הוספה ל„אוצר החיים״.

דו־חדשי לביבליוגרפיה ולמחקרים בספרים וסופרים
ערוך בידי
הרב חיים יהודה עהרענרייך

התתימה דוללר אחד לשנה.
מודעות במחיר 10 סנט לשורה.

כתובת המערכת והמשלחת
Rabin Ch.L. Ehrenreich Humenne (ČSR)

א.

רשימות ביבליוגרפיות ודברי־בקרת

[בכל מקום שנזכר שם המבקר היא כתוב על ידי העורך הרב ח. י. עהרענרייך.]

עתונים, מאספים וקובצים.

11) **אֲלֻמָה** מאסף האגודה למדעי היהדות בירושלים. ערוך על ידי ד״ר ב. מ. לוין. מאסף ראשון. הוצאת ראובן מס ירושלים תרצ״ו. (דפוס מרכז ירושלים) 160־44. עמודים, 8⁰.

א׳ל׳מ׳ה — א׳גודה ל׳מ׳דעי ה׳יהדות«, נוסדה בירושלים לקדם מדעי היהדות ברוח המסורה. »מוסד מדעי שיתלכדו בו תורה ומדע יחד, ושכיוונו וצביונו המדעי והמסורתי יראה בכל פעולותיו, מוסד שיעמיד במרכז התקירה את קניני ישראל על טהרת המדע ואת מדעי היהדות על טהרת הקודש«. האגודה ערכה שעורים להשתלמות ביחוד לבני ישיבה, על פי תכנית לשלש שנים; יסדה ספריה מיוחדה על שם הרמב״ם לספרות התורנית ולמדע היהדות שתשתמש גם בית ועד לחכמים, והוצאה הספר הראשון »אלמה« שלפנינו. כל יהודי המוקיר את היהדות המסורתית ומשלם מס חדשי או שנתי כפי שנקבע ע״י ועד הפועל יכול להיות חבר להאגודה. הכתבת: »האגודה למדעי היהדות, רחוב בן יהודה, בית יוסופוף ירושלים«. כתבת המערכת: ד״ר ב. מ. לוין, קרית משה ירושלים«.

התכן: האגודה למדעי היהדות ותקנותיה. — שלשלת היחס של משפחת הרמב״ם, א. ח. פריימן. — פרק מהקדמת הרמב״ם למשנה, להנ״ל. — קטע חדש מ»אשא משלי« לרס״ג, ת. בראדי. — היחס של ס׳ הכוזרי אל הפילוסופיה, א. יעקבוס. — תולדות רבינו בחיי, י. רייפמן ז״ל. — פיוט לר׳ יעקב טרפון,

מ. רבינוביץ. — המתיבות והרי"ף, ב. מ. לוין. — מליצות ספר משלי בפי ישעי', מ. זיידל. — קלני מראשי קלני מזרועי. ח. ילון: — גדל התורה ויחסה לגדל העולם, ש. ח. קוק. — חקרי מלים, נ. בראון: — ללשון משנת ר' אליעזר, י. ה. — על החזון לעתיד, ה. צייטלין. — לשלשלת היחס במשפחת ר' יהודה החסיד, מ. שולואס. — מקור השם »מין« בתלמוד, ח. י. קאסאווסקי. — הערות ל»קטע החדש מאשא משלי«, י. זלוטניק ועוד. — הוספות ותקונים לתולדות הרמב"ם, א. ח. פריימן. — אחת מפעולות ה»אגודה למדעי היהדות«. — חזון השיר (מוסף האלמה), ז. יעבץ ז"ל. — תוספת, רבנו א. י. הכהן קוק ז"ל.

בפרוטרוט אשוב אי"ה לדון עליהם.

12) **דרכנו** כלי מבטאה המרכזי של אגודת ישראל העולמית. חוברת היובל. שנה שלישית גליון ראשון. תשרי תרצ"ו. העורך: א. ז. פרידמן, המזכיר: א. שטייער. ווארשוי.

אגודת־ישראל סקלה כל המכשולים ומצאה את ד ר כ ה ללבות צעירי־ישראל־סבא. הננו מאחלים לה שתזכה »ספר היובל של חמשים ש נ ה«.

מן התכן: הרב י. רייכער, לשון הרמב"ם וסגנונו. — ל. גירשט, חכמת ישראל ותורת ישראל. — הרב מ. פינדלינג, שיטת הכלכלה עפ"י התורה. — הרב ט. י. טב־יומי, לחקר דברי הימים. — מ. ז. ניסטמפובר, המבקר הראשון בספרות ישראל.

13) **הסוקר** נערך וי"ל בתמיכת ד"ר צ. העוועשי. ע"י ד"ר י. מ. הכהן גוטמן, ד"ר ש. ד. לעווינגער, ד"ר צ. העוועשי: שנה שניה. בודפעשט תרצ"ד: (בדפוס געווירץ בודפעשט) 2־158 עמודים, 8^0.

התכן: יש מאין או חומר קדמון, י. מ. גוטמן. — שאלות הציורים בבית הקברות, צ. העוועשי. — מי דקלים, מי זבלים, ש. קרויס. — ארץ גזרה, א. ה. פריימן. — ראב"ע ועבודתו הספרותית בעיר לוקא, י"ל פליישר. — שלשה ארונות, ש. קרויס. — ארבעה מחקרים בתלמוד ובמדרש, א. מרמורשטיין. — גופו של גט, י"א בלוי. — תולדות היהודים במיקטין, י. היילפרין. — הכא והתם, נ"ש ליבאוויטש. — הערה על אגדה אחת אסלאמית בנוגע ליצירת אדה"ר, י. האהן. — לשכת הספרים, י"מ גוטמן. — לזכר נשמת חיים נחמן ביאליק, להג"ל.

14) קובץ **התמים** תומכי תמימים ליובאוויץ. יוצא מזמן לזמן ע"י איגוד תלמידי התמימים ווארשא חדש תמוז, תרצ"ה. חוברת ראשונה. מוקדשת לחג הגאולה י"ב וי"ג תמוז דהאי שעתא. בעריכת הרב ר' יחזקאל פייגין, הרב ר' יהודה עבער, ר' שמואל זלמנוב. נסדר במסדרה »הוטנר« וורשוי. צ"ב עמודים, 8^0.

הקבץ ישמש לבימה מיוחדה שמעלי' ישמע קול ת ו ר ה ח ב " ד י ת לחניכי ותלמידי מוסדות ישיבות »תומכי תמימים« ד ל י ו ב א ו ו י ט ש, ועל ידה »נודיע ונתודע משלום אחינו חברינו לדעה, ומפעלותיהם הטובות במקומות מגוריהם להטבת מצב היהדות«. (פתח דבר). את החוברת הראשונה הקדשו לחג הגאולה י"ב וי"ג תמוז שבזמן הזה נגאל האדמו"ר מליובאוויטש ממאסרו לעיר מקלטו קאסטראמא. בהמחברת אנו מוצאים, א ג ר ו ת ק ו ד ש: תמונת מכתב כתב יד קדשו של אב החסידות הבעש"ט, ומכתבים מר' אדם בעש"ט, מר"י בעש"ט, (נעתקו מכ"י הגניזה החערסאנית) ומכתב כ"ק האדמו"ר מליובאוויטש על המכתבים האלה, ועוד מכתבים מענינים ממנו; ש ע ר י ה ח ס י ד ו ת: בענין יש מאין, שאלות אחדות בדא"ח; ש ע ר י ת ו ר ה: בענין אבנו סכינו וכו', פירי פירות, באור בשו"ע אדמו"ר הזקן הל' נדה סי' קפ"ת, בענין כל דקדיש בכספא, אי

אמר קמאי דידי זבנא, מגו דזכי לנפשי׳, באור לט״ז יו״ד סימן ס״א, בענין מגו, ע״א נאמן באיסורין, בדברי תוס׳ כתובות מ״ז, ויישוב לדברי קצוה״ח סי׳ פ״ז; דברי ימי החסידים: תולדות הרשב״ץ, החסיד ר׳ חנוך העגדיל ז״ל. בסוף: בדבר איגוד התמימים ומטרתו, וידיעות.

15) **מקבציאל** הוא ירחון רבני מקבץ.. הלכה ואגדה דרוש ושו״ת.. ע״י המשתדל הצעיר ע״ה שלמה מאזוז ס״ט פה אי גרבה יע״א. י׳ חוברות. תרצ״ה־צ״ו. בדפוס ר׳ דוד עידאן ושותפו ג׳רבה.

כל מקום שגלו ישראל תורה עמהן. קובץ זה הוא הד־קולו של הרבנים ותלמידי חכמים בטונים וסביב לה. החדושים הם בסגנון של הרבנים הספרדים.

16) **שערי ציון** ירחון (שנה ט״ו) מקדש לחד״ת, הלכה ואגדה וספרות תורנית תרצ״ה י״ב חוברות. העורכים הרבנים ש. בלזר, א״י וסלנסקי, ירושלים.

החד״ת בטעם פלפולי. בחלק הספרות אנו מוצאים מאמרים שיש להם ערך מדעי. להידיעות מעולם הרבני בא״י ובגולה יש להן ערך רב ביד העוסק במקצוע זו.

17) ספר **היובל** לכבוד הרב הכולל ד״ר צדוק העוועשי... נאסף וי״ל ע״י ד״ר י. מ. גוטמאן ד״ר ד. ש. לעווינגער וד״ר א. העוועשי. בודאפעשט תרצ״ה. (בדפוס געוױרץ בודאפעשט). 4־82 עמודים 8^0.

EMLÉK KÖNYV dr. Hevesi Simon pesti vezető főrabbinak, papi müködése negyvenedik évfordulójára . . . . Budapest, 1934. (Neuwald nyomda) 6-304 oldal (fényképpel) 8^0.

ליום מלאת ארבעים שנה לכהונתו של הרב העוועשי, רב הכולל לקהלת הנאורים בבודפעשט הו״ל חבריו ותלמידיו ספר היובל, בעברית ובאונגרית. החלק העברי הגישו לו ממאמרי »הסוקר« הנזכר לעיל, והחלק ההונגרי ממאמרי העתון Magyar Zsidó Szemle אשר יבוא לקמן.

18) MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE ötvenegyedik évfolyam . . . Budapest 1934, (Neuwald nyomda) 376 oldal 8^0.

הרבעון הזה כבר הגיע לשנת נ״א לקיומו. אמנם לא זכה עדיין לבסיס חזק שיופיע במועדו. ואין חידוש בדבר. אין תורה נקנית אלא בלשון הקודש. ומי שאומר, אי אפשי בשפת התורה — גם תורה אין צריך לו.

ברבעון זה מופיעים מאמרי מדעי שיש להם ערך רב. ביחוד עשירה הוא ההשקפה על הספרות בידי בלוי.

מן התכן: מאמרים ליובלו של הרב העוועשי וביבליוגרפיה מפרי רוחו. — השקפה הסטורית בכתבי הקדש, ל. בלוי. — מחקרים חדשים בנוגע לחורבן הבית השני, ה. גוטמן. — ספרי ההלכה קודם לרי״ף, א. האָפפר. — רדיפת היהודים תחת ממשלתו של האפיפיור פאולו הרביעי, ד״ש לעווינגער. —

19) MULT ÉS JÖVŐ . . . XXV. évfolyam 1935 . . . Jubileumi szám . . . (Budapest, Hungaria Hirlapnyomda)

מה שזכה יוסף פטאי לא זכה סופר יהודי מעולם, כ״ה שנים מוציא לאור ירחון־אונגרי ברוח־עברי במהדורה־אמנות. וירחונו נתקבל לא רק אצל דוברי אונגרית בלבד, כי אם גם במקומות אשר מביטים בו כהתרנגול ב»בני אדם«; ולא רק אצל הנאורים בלבד, כי אם גם בבתי החרדים והחסידים. בחוברת היובל שלפנינו ברכות שלוחות אליו מסופרים ועסקנים, שאין דעתן שוין זה לזה,

מכל קצבי־תבל. ואם תאמר במה זכה להצלחה זו? התשובה: כל פנות שיוסף סטאי פונה אינן אלא דרך ציון וירושלים — «ולציון יאמר איש ואיש ילד בה והוא יכוננה עליון». ברכה והצלחה לראש יוסף.

ספרים וחוברות.

18) **תלמוד בבלי וירושלמי** ספר ראשון **ארץ ישראל, בבל, וארצות הגולה** האמצעים שהשתמשו בהם חז"ל אחר החורבן לאגד את כל ישראל לאגודה אחת והשפעתם על בני הגולה. השתתפות בני הגולה בתורה שבעל פה, חכמי ארץ ישראל בגולה, וחכמי הגולה בארץ ישראל, חכמי בבל בארץ ישראל, והכמי ארץ ישראל בבבל. מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד רב ואב"ד בקאלומבוס, אהייא. ניו־יארק תרצ"ו. מחיר הספר 1.25 דוללר. בדפוס מוינעשטער פאבלישינג קאמפ. ברוקלין נ. י. 80 עמודים, 8⁰.

19) **תלמוד בבלי וירושלמי.** ספר שני **המצב הכלכלי של חז"ל** מחורבן בית שני עד אחר חתימת התלמוד. התמנות בישראל, התמנות נשיאים, ראשי הגולה, אב"ד, חכמים, ראשי ישיבות, ראשי מתיבתות, ראשי כלה, דיינים ועוד. חכמים שקבלו התמנות מהמלכות, חכמים אמידים, חכמים עניים, חכמים סוחרים, אומנים וחרשים, סתם בעלי מלאכה ופועלים. מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד רב ואב"ד בקאלומבוס, אהייא. ניו־יארק תרצ"ו. בדפוס מוינעשטער פאבלישינג קאמפ. ברוקלין נ. י. 81—167 עמודים, 8⁰.

מיום שנחתם הספר »מבוא הירושלמי« (ברעסלוי תר"ל) לרז"פ, לא זכינו לספר המקיף כל השאלות הנוגעות בתולדות התלמוד־ירושלמי ויחוסו לאחיו הגדול ממנו, התלמוד־בבלי. וכאשר הודיעני ידידי הרב גרינוולד כי התעתד להוציא לאור פרי חקירותיו בחקר התלמוד־ירושלמי חכיתי וצפיתי בכליון־עינים לעבודתו — עבודה הקרובה לעבודתי. כעת מונח לפני חלק גדול מספרו שקויתי לו.

בספר הראשון נותן לפנינו תאור מהאמצעים השונים שהשתמשו בהם חז"ל לאגד את עם ישראל, בארץ ובגולה, באגודה אחת. מונה ונוקב בשם את חכמי ארץ ישראל שירדו לארצות הגולה ולבבל, את חכמי הגולה שהשתתפו לתורה שבעל פה ואת חכמי בבל שעלו לארץ ישראל. »חכמי בבל שעלו ארצה ישראל הביאו לישיבות ארץ ישראל את השמועות, ההלכות ואת דברי חכמי ישיבות מולדתם. וכן חכמי ארץ ישראל שירדו לבבל פרסמו שם והפיצו את תורת ישראל«. — בספר השני מראה על חייהם הפרטיים של חז"ל בארץ ישראל ובגולה. ואם כי חקירה זו איננה מעיקר הנושא שלפניו — בכ"ז יש בה חומר עשיר לחקר התלמוד־ירושלמי.

אמנם בשני ספרים האלו התקן הרב גרינוולד רק פרוזדור — כדי לכנס אח"כ לטרקלין, להספרים העתידים לצאת. בהספרים האלו — כאשר הודיענו המחבר בהקדמתו לספר הראשון — »מנסה לבאר ולברר מדוע זכה התלמוד בבלי, למשפט הבכורה בישראל, מדוע נתקבל בכל הארצות ונעשה השליט היחידי בעולם־התלמוד ולא הירושלמי«? גם מציג »את סדר הלימוד שאחזו בו בהישיבות שבשתי הארצות בבבל ובארץ ישראל«, ו»מסיים בדברים על חתימת הבבלי ועל סידר הירושלמי«. ובשם »דברי חכמים« מביא »הלכות ומאמרים מחכמי בבל אשר נמצאו רק בתלמוד הירושלמי וחסרים בבבלי«, ואת ה»הלכות ומאמרים מחכמי

ארץ ישראל שמצאם רק בתלמוד בבלי«, ו»מציע את הסבה לזה מדוע«? — נקוה כי המחבר הנכבד לא יעכב המאור שבהם, וימהר להוציאם לאור, לשמחת היודעים ערך עבודתו.

לא לחנם טפל הרב המחבר עשר שנים בעבודה זו והשקע בה עמל רב — כי אצל לנו ברכה מעושר ידיעותיו והגיון רוחו. בהערותיו העיר בחכמה ודעת על מאמרי חז"ל בבבלי וירושלמי ומדרשים ומפרשיהם שעדיין לא נתבררו ונתלבנו על נכון. ידיו רב לו בתולדות התנאים והאמוראים ובציון המקומות שנזכרו שם. על פי רוב אינו סומך על השערות, כי אם יגע וטרח למצוא מקורים בתלמודים, במדרשים ובספרי גדולי הראשונים. גם בספרי חכמי ישראל מצא עזר.

מדי דברי בו אמנם נשאתי את ידי על איזה פרטים לדון עליהם. והנני נקט מהם אחרים — כי לכולם אין מקום פה — ואציע אותם לפני הקורא.

בעמוד י' מחליט כי ר"ע לא השתתף בקשר המרד בר כוכבא, ראה מסתרי־אגדה לוואהלמן (תל־אביב תר"ץ עמוד קי"ג־ק"כ מ"ש בזה. — בעמוד י"א כתב »גם הקשר וכו' על ידי השלוחים וכו' אחר שבטלו המשואות וכו'«. ראה אוצר החיים תרצ"ג עמוד קמ"ז שהוכחתי בראיות כי גם קודם ביטול המשואות שלחו שלוחים. והמחבר שידע מזה, הו"ל לכל הפחות לציין ליִשם, אף אם לא מצאו הוכחותי חן בעיניו. — לעמוד י"ט הערה ל"א, ראה נחלת בנימין למדרש תנחומא (זיטאמיר תרנ"ח) תזריע סימן ו' הערה י"ד. שהגיה המאמר על נכון. — לעמוד כ"ד הערה כ', ראה מ"ש הורוביץ בספרו ארץ ישראל עמוד קע"ט ערך גבל הערה ו'. — לעמוד כ"ז הערה כ', השוה מ"ש שי"ר בערך מלין ערך אלכסנדריא אות ה'. — לעמוד ל"ג הערה ל"ה, אומנסקי בספרו חכמי התלמוד עמוד ה' (טרנוב תרפ"ט) החליט, כי לוי בן סיסי נולד בא"י בלוד, בשנת ג"א תת"ק לערך, אמנם אין סמוכין להשערתו, ראה הערה ד־ה שם. — בעמוד ל"ה הערה ל"ח ר"ל כי רבי חנינא דציפורין סדר את התלמוד ירושלמי, ולא ביאר מניין לו? — לעמוד מ', אדות חמץ, ראה ירושלמי לונץ דמאי שם כי הוא העיר האמים שבין דמשק וחמת. ובכלאים שם,ימא דחמץ היא הים הנקרא בחירת חימס גם בשם כחרת קאדס ומקומו במרחק יום לדרום עיר חמה ומימי אראנטים עוברים בו. — בעמוד קס"א הערה י"ב לירושלמי ברכות פ"ז ה"א »סלקון לבי חנותא«, משבח את פירושו של הרב זיוויץ: »ובחנות ניתנים לטעום לכל הקונים טרם שקונים, קפץ ר"ח ובירך על טעימתן בלבד וכו'«. אולם לפי"ז לא יצדק מאמרו של ר"י »יאות עבדת שכל ה מ צ ו ת טעונות ברכה, ומניין שכל ה מ צ ו ת וכו'«, ומאי ראיה מברכת התורה ומצות לברכת הנהנין? [ראה אבודרהם שלי (קלוזש תרפ"ז) עמוד פ"א הערה ר"א.] — בעמוד קס"א הערה י"ג מבטל דברי האומרים שהשתמשו באפר פרה אחר החורבן, והראיה מספרי חקת יט־מ ומקואות פ"ט מ"ו דוחה להלכתא למשיחא. ראה תרביץ תר"ץ ספר א' ב»ספרי זוטא פרשת פרה« לאפשטיין שהביא (בעמוד נ"ט) נוסחת הספרי: »אמרו פעם אחת שאלו לומר הרי פרה ששת מי חטאת ונשחטה על אתר מה היה והיו מבקשים לחטאות את בשרה וכו'«, מלשון זה משמע דלאו בהלכתא למשיחא דנו שם. —

הערות האלו אינן גורעות ח"ו ערכו של הספר שלפנינו, אדרבא מפני חשיבתו עלינו להשלימו ולעמדו על קנקנו. ובכלל, מלאכתו מלאכת מחשבת, מלאכה שיש בה חכמה ותורה.

19) **תשובות הרמב"ם** אספן מתוך כתבי יד וספרי דפוס והוציאן לאור עם מבוא והערות ומפתחות אברהם פ ר י מ ן ירושלים הוצאת »מקיצי נרדמים« תרצ"ד. (דפוס »הספר« בירושלים ודפוס שושני בתל־אביב), LXI. ע' (1) דף 408 עמ' 8^0. שער נוסף ברומית.

החברה »מקיצי נרדמים«, שנתחדשה בעת בפעם הרביעית, קלעה אל המטרה להוציא לאור את תשובות הרמב"ם בזמן הזה — שנת יובל הרמב"ם, ת"ת שנה ליום הולדו של הנשר הגדול בניסן תרצ"ה.

אמת, מה נהדרה היא מצבת־הזכרון שהקים פריימן ליובלו. מצבת־זכרון ברוח ישראל סבא — ש»אין עושין נפשות לצדיקים דבריהם הן הן זכרונן«. בספר זה כנס שפ"ו תשובות להרמב"ם (האוסף העברי) המפוזרות בכתבי־יד וספרי דפוס. כמאה ועשרים תשובות מתפרסמות בזה הפעם הראשונה. ועל כולן עבר בעין־פקוחה וברוח־בקרת וסדרן על סדר ההלכות שבשלחן ערוך, וציין מתחת לפנים הספר את מקום מוצא התשובות, ובשתי העמודות שמתחת המראה מקומות קבע את שינויי הנוסחאות (בעמודה הימנית) ואת ההערות (בעמודה השמאלית). בהערותיו ציין את המקורות לדברי הרמב"ם, עמד על המקבילות משאר חבוריו, וביחוד מחבורו הגדול »משנה תורה«, והעיר על ספרות האחרונים שהובאה שם תשובת הרמב"ם בפירוש. ובראש הספר נתן מבוא גדול הדן במקורות שהשתמש בהם: א. קובץ תשובות הרמב"ם כתבי יד. ב. ספרי דפוס. ג. בספרי הפוסקים. וחבר מפתח להשוות את סימניהם עם הסימנים שבהוצאתו. הוא נושא ונותן בתולדות התשובות: א. השואלים, המאספים הראשונים. ב. המקומות שנשלחו שמה התשובות. ג. זמן חיבור התשובות. ד. לשון התשובות, התרגומים העתיקים. ובנספחים למבוא: אגרות הר' יהונתן הכהן והרמב"ם הרצופות לתשובות חכמי לוניל. ובסוף הספר »תיקונים והוספות« משלו ומשל הרב ש. אסף.

עבודה ענקית, הדורשת אמנות וסבלנות, השקיע פ. בספר זה. מרגלית טובה תלויה בצוארו של א ב ר ה ם, שכל תלמיד־חכם הרואה אותה מיד מברכו. יזכה בעושר ידיעותיו וכשרונותיו להמשיך את עבודתו בפרסום גם המקור הערבי של תשובות הרמב"ם.

20) ספר **פלפולה של תורה** קורות דרכי הפלפול והשתלשלותו מן התקופות היותר קדומות עד זמננו. סקירה על התדרגות הפלפול והתפרצפותו על יסוד דוגמאות מספרות ההלכה בכל תקופותיה. התפתחות דרכי הלמוד השונים שבמזרח ומערב, בישיבות בבבל ובישיבות האיטליאנים הקדמונים ותלמידיהם חכמי צרפת. השתלשלות דרך העיון והתפשטותו בכל מרכזי התורה. חלק א'. ממני נ ח מ ן ש ל מ ה . . ג ר י נ ש פ א ן ר"מ בישיבת ליעדז. בהוצאת צייליגנאלד בלונדון. תרצ"ה. (דפוס סיקאראמינער וורשוי) 6־24־64 עמו', 8^0.

המחבר ידוע לפני קוראי ירחוננו, ממאמריו ב ד ר כ י ה ה ס ב ר שנתפרסמו בו. עתיד הוא להוציא לאור מחקריו בחקרי הלכות שוכה לחדש, אמנם »מצא לנכון, לפני פרסום את עבודתו העיונית המסבירה בחקרי הלכות, לתת להקוראים סקירה הסתורית על השתלשלות דרכי הפלפול התלמודי«. עבודה מדעית זו תכיל שלשה חלקים וחלקה הראשון מונחת לפנינו.

במבואו הוא מרציא על קדמות הפלפול, סוגי הפלפול, הסברה, הפלפול וההגהה, הפלפול העקשנית, פלפלנות חסרת הידיעה. פלפלנות לשם פלפנות, פלפלנות להתנאות, פלפלנות לקנטור ולנצוח. ולבסוף מסכם תנאי הפלפול האמיתי. בגוף הספר, בעשרים פרקים, נושא ונותן בקורות הפלפול מתקופת המשנה עד סוף הגאונים. בהוראת הפלפול, תארי הכשרון, וביחס המדעי בין סיני ועוקר הרים; מנתח את הפלפול התלמודי בשתי חלוקותיו, הפלפול המקומי ופלפול ההשואה. ומראה על יחוסם בישיבות הגאונים, על הקשר שבין ישיבות הגאונים ובין ארצות המערב עד תקופת ארבעת השבוים, על השתלשלות דרך העיון במרכזי צרפת, אשכנז וספרד, ויחסם אל הפלפול האיטליאני.

מעניין ביחוד מאמרו (פ"ה) על יחס הערצה של חכמי התלמוד אל הפלפול

ועל שינוי דרך הלימוד וסגנון הפירושי שבין הבבלי ובין הירושלמי. לדעתו, הפלפול המקומי של הבבלי מפותח יותר מהפלפול המקומי של הירושלמי, ופלפול ההשואה של הירושלמי מפליא במעופו הגבוה ובהשקפתו הרחבה. (ובמבואו מחליט כי דרך הבבלי לסמוך על הסברא הפשוטה, ודרכי לשאל הא למה לי קרא, סברא הוא? והירושלמי מביא סמוכים מקרא אפילו לסברות פשוטות).

אלו הם רק ראשי פרקים מהספר מעט הכמות ורב האיכות שלפנינו. ובאמת, נמצאים בו ענפים ושרשות לאלפים בנושא זה. בבקיאות נפלא ושכל חד, בבקרת חריפה ובמשפט צדק מעביר לפנינו בפרטי פרטות דרכי הפלפול והשתלשלותו. ראוי המחבר לברכה ולתמיכה שיזכה להו"ל מהר את ב' החלקים הבאים.

עוד חזון למועד אי"ה להשתעשע בכל ענף וענף מחקירותיו, וכעת הנני להעיר רק על ענין אחד, בעמוד 10 במבואו כוון בדעת בעל שו"ת »שב יעקב« חלק או"ח סימן כ"א »שאם בעל הבהמה הוא נכרי לא הותר לישראל לשחטה (בי"ט) אפילו לצורך אוכל נפש של ישראל«. — ולא דק. בעל »שב יעקב« אוסר רק לשחוט בהמת נכרי »אף שרוצה לאכול ישראל ממנו במה שקונין אח"כ ממנו בשר« (שם), כמו"ש שם: »דמה התם דוודאי הכהנים אוכלים חזה ושוק והבעלים דהוא מצות עשה לאכול הקדשים ואפ"ה הואיל דלא זכי עדיין בשעת שחיטה אסור לשחוט הואיל דבשעת השחיטה עדיין הוי לגבוה וכתיב לכם ולא לגבוה מכ"ש הכא דיכול להיות שאינו מוכר אח"כ לישראל כלל אף דיש לנכרי ריוח בזה יכול להיות שיזדמן שאיזה שר צריך הרבה לבשר ויתן דבר מה יותר ומוכר לו וכו'«. ואלו היה ברור בשעת השחיטה שלצורך ישראל הוא שוחט, אע"ג דהבהמה אינה קנינו של ישראל לא היה אוסר. ומעולם לא עלה ספק בידו במהותה של ההגבלה »לכם ולא לנכרים«, שהכוונה על מושג הצורך. והשווה מ"ש בנודע ביהודה קמא או"ח סימן כ"ט, והבן.

21) ספר **תמימי דרך** דיני תפלת הדרך ותפלותיה, מיוסד על דברי הקיצור שלחן ערוך (סימן ס"ח) קובץ דינים מפוזרים, מאמרי חז"ל לקוטי אמרים, מפי סופרים וספרים.. אלה דברי.. פנחס זעליג הכהן שווארטץ.. קליינוואַרדיין. תרצ"ה בדפוס אברהם יצחק קליין קליינוואַרדיין. 64 עמודיים, 16⁰.

המחבר כבר קנה לו שם בלקוטיו לכמה הלכות בשלחן ערוך. (ראה הרשימה מספריו על המעטפה למחברת זו) וכמעשהו שם כך מעשהו גם להלכה זו — שהקילו בה רבים. חבל שלא נקד את התפלות. רוב העולם אינם בקיאים ב»עברי«. ממאמרי חז"ל נשמטו ממנו הרבה. ראה בבלי ברכות מו: ירושלמי ברכות ד, ט. בבלי יומא לז., תענית י:, גיטין ע. ב"ק ס., שם פא: ע"ז כה: אבות ב, הוריות יב. ב"ר ס, שמ"ר כ, במד"ר ט, תנחומא וישלח ח, ספרי דברים כ, ד"א זוטא ו, ועוד ועוד. אולם מספרי האחרונים צבר חומר עשיר. נדפס כהוצאת פנקס-הכיס לצורך הדרך.

22) ספר **לב יהודה** כולל שני חלקים: הלכה (תשובות), הטפה. מאת יהודה ליב ב"ר משה חיים צירלסאהן אב"ד דק"ק קעשנוב.. כל תבואת הספר קודש לטובת »קרן הישוב« בדפוס טכניק קעשנוב, תרצ"ו... 336-16 עמו', 8⁰.

מענין לב הנמוק שהדליקה בלבב המחבר הנכבד התשוקה העזה לבוא עם מנחתו לטובת ישוב ארצנו הקדושה: »והיה אפוא נתון לציון לא רק לבי הבשרי, כי גם הספרותי — »לב יהודה«. (בהקדמה).

המחבר הנכבד איננו טירון בעולם-הספרותי. כבר הי' לנו הזדמנות לדבר על מעשה ידיו להתפאר בספריו הקודמים (אוצר החיים תרפ"ה עמוד ל"א, תרפ"ט 154, תרצ"ב 191,)

שמו מפארים בכמה מקצועות שבתורה — בהלכה, באגדה ובעתונות. השאלות

מן החיים של עכשיו הן שכל מורה־הוראה בזמן הזה זקוק לפתרונן. התשובות נשנו בהגיון ובבקיאות, אך מיוסדות על פי רוב על ספרי האחרונים — ומעט על ספרי הראשונים. סגנונו הוא צח ובהיר בטעם ספרותי. הטפותיו הן פרלמנ־טריות. מנחה עשירה הביא המחבר מפרי רוחו — הלואי שיביאו עשירנו במדה זו את מנחתם מצרור כספם.

בסימן ב׳ (עמוד ד־ז) נושא ונותן בברכת »ברוך שפטרני« לבן ולא לבת. ברכה זו נולדה בגרמניה במאה י״ד, (מהרי״ל הלכות קריאת התורה בשם המרדכי. מקום המרדכי נעלם ממני). וסמכוה על מאמרו של ר׳ אלעזר (ב״ר סג, י). אמנם שם אינו מבואר מי הוא המברך, האב או הבן? לפירושו של הלבוש (מג״א סימן רכ״ה ס״ק ה׳) נראה יותר שהבן הוא המברך. אמנם הלשון בב״ר »מכאן ואילך צריך שיאמר וכו׳«, אינה קביעת ברכה בזמן קצוב. הספרדים לא קבלוה. מעניין הוא כי בגרמניה נתחדשה גם »בת־מצוה«, הקונפירמציה להריפורמים. חדוש שלא נתקבלה אצל שלומי אמוני ישראל. — לסימן ו׳ השווה מ״ש באוצר החיים תר״ץ 14־16. — לסימן כ״ו, לא העיר מ״ש על תשובתו באוצר החיים תרצ״ה עמוד 87).

23) ספר **עיון יצחק** דברי הסבר ופלפול עפ״י דרך הגיון בש״ס בבלי וירושלמי ובפוסקים ראשונים ואחרונים מאת יצחק ישעי׳ שענקער. בבא מציעא. בילגוריי תרצ״ה. נסדר בדפוס נ. קרוננברג. 9־62 עמ׳ 8°.

המחבר צעיר בימים כותב »דברי חידוש ופלפול לגאוני זמננו והם הללו ושכחו את הרעיונות ודרך ההסבר ההגיוני«. בחיבורי »חכמי בריסק וליטא« מצא »שאופן הסברתם ולימודם מתאים לדרך תפיסתי«. ובלב מלא שמחה בחר »באחת הישיבות מטיפוס זה«. ועתה החליט להוציא מתחת ידו »דברי חידוש וחקירה המבררים עניני התלמוד ומיישרים דברי הראשונים והאחרונים«. ופתח במסכתא בבא מציעא תחילה, כי »המסכתא הזאת היא הצעד הראשון« אצל חובשי בית המדרש. ובאמת נמצאים בספר זה חדושים של עיון ודרך הגיון. ברוך מחברו בכשרון־ההמצאה. אולם בכמה מקומות אין להסברותיו סמוכים בתלמוד ומפרשיו. וביותר יש לדון על סגנון לשונו ואופן הרצאתו. וארמוז רק על »עיון« אחד בעמוד 62 שיצא לתריץ קושית המשנה למלך בהלכות קרבן פסח פ״א ה״ה מירושלמי פסחים פ״ה ה״ד לבבלי מנחות ריש פרק ה׳, והעלה ד»שאני קרבן פסח דבעי גם שחיטה לשמה, לפיכך אפשר לומר דשפיר בעינן קרא להכשיר שוחט פסח על חמץ כיון דיכול לומר שחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה. אולם אפיית חמץ במנחות דלא עשה שום עבירה, אלא בשעת האפיי׳ ועשיי׳ כדאיתא במשנה במנחות פ״ה מ״ב עיי״ש, א״כ יש שפיר חילוק ונ״מ«. והדברים האלו משוללים הבנה. מה ענין שוחט פסח על חמץ לשחיטה לשמה? ומ״ט »יכול לומר שחיטה שאינה ראויה« היא? נקוה כי עוד יוסיף לדלות לנו מים חיים לצמאון.

24) **אור עולם** DAS LICHT DER EWIGKEIT. Einführung in das Weltbild der jüdischen Überlieferung von Rabbiner Dr. Elie Munk, in Ansbach . . . 5695-1935. Hermon Verlag. Frankfurt a/M. 6-8-2-236 S. 8°.

אם יאמר לך אדם: חרבה יהדות הגרמנית, אל תאמין. אם בשעה שהן אבלין מופיע ספר כזה על־ידי רב חרדי העומד על המשמר שם — סימן הוא לחיים טובים ארוכים. הפתעה נפלאה הוא הספר הזה. מהפכה שאין דומה לה בהיסטורית הישראלית. מגרמניה שיצאה ההשכלה הברלינית, תחלה וראש לתורת הרפורמציה, כלומר, המלחמה נגד התלמוד והמסורה — מגרמניה זו תצא תורת הקבלה? אמנם, בהדי כבשי דרחמנא למה לן?

אם הוכשר הדור בגרמניה, או אם הוכשרה השפה הגרמנית לתורת הקבלה — זו היא שאלה בפני עצמה. על זאת דן הרב קליין בשער הספר. אינני רוצה לפלפל עמו — רב לי כי עוד ישראל חי שם.

הספר »אור עולם« נכתב על פי ספרי רמ"ק ור"י גיקוטילא בצרוף ספרי רמב"ן ר"מ ריקנטי ובחיי. עד כמה שאפשר לא שינה את טעמם בתרגומו. התוצאה נהדרה ע"י »הערמאן-פערלאג פפדא"מ«.

25) ספר **דור דעה** ארבע תקופות גאוני בתראי בשנות ת"ק—ת"ר. סקירה כללית על שטות ופעולות נושאי דגל התורה. פרי עטו של הגאון רבי יקותיאל ארי' קאמעלהאר שליטא. פיעטרקוב תרצ"ה. בדפוס פאלמאן. הוצאת י. קאמעלהאר רישא. 8-239 ע' 8°.

הרב המחבר הנכבד מפורסם ל»איש אשכלות« — איש שהכל בו. ידיו רב לו בכל מקצועות שבתורה, כאשר מעידים על זה ספריו ומאמריו הרבים שהופיעו עד היום. (ראה אוצר החיים תרפ"ט עמוד 102). בספרו זה מעביר »תמונות הרבנים הגאונים שבמאה העברה, מאלה הלוחמים מלחמתה של תורה«, לא היו ימים רעים לנושא התורה כמאה הששית לאלף הששי. מכל צד עמדו עליהם לכלותם. השצי"ם והפרנקיסטים במזרח ומשכילי ברלין במערב. מחוץ שכלה חרב וגם מחדרים אימה. התסיסה בתוך שלומי אמוני ישראל — מלחמת יעב"ץ עם ר"י אייבנשיץ, הגר"א עם מפיצי החסידות — לקחה בכפלים. הרבנים הגאונים שרי התורה יצאו דחופים לקרב ומסרו נפשם על קדושת התורה והמסורה ולא וותרו אף על קצו של יוד. באה ההיסטוריה וטפחה על פני המתקדמים. במדינות שיד הרבנים הגאונים הי' על התחתונה — לא נשאר שם רק זכר לחורבן הדת והיהדות.

בלשון פשוטה ובסגנון עממי מספר המחבר דברי ימי רבותנו הגאונים בתקופה זו. אינו מכוון ליתן לפנינו »מחקרים«, כי אם דברים ככתבן, בלי כחל ובלי שרק. ביחוד הוא מדגיש קנאתם ה' צבאות. גם מעשיות ואגדות שנתרקמו סביבותם לא מנע מקוראיו. אמנם במבואיו »אכסדרה דבי רב« מאיר באספקלריא המאירה, »על ישראל ועל רבנן«: שרק הרבנים שעסקו ב»מעשה רב« וכל תפקידם הי' »והעמידו תלמידים רבים ועשו סיג לתורה« הן הן נתקבלו למנהיגים ומדריכים בישראל. ולא הרי הרבנות היום כהרי הרבנות מלפנים — שכל חייהם הי' חיים של תורה ויראת שמים, ולא חיים של פוליטיקה ושתקנות. — מעניין מאוד השקפתו »על המלחמות«: על מלחמות היהדות המסורתית נגד הצדוקים, המינים הקראים, הפילוסופיים, השפינוצים, השצי"ם והפרנקיסטים ולבסוף נגד ההשכלה הברלינית. ביחוד הוא עומד »על המעפילים ועל הנפילים«. . .

בעונג רב קראתי את הספר הזה, ולא אפונה כי כל אוהב תורה ולומדיה ישבע עונג מאורו.

26) ספר **מבשר טוב** חלק הכולל תולדות צדיק והוא תולדות הרב הקדוש רבנו ר' צבי הירש הכהן הגדול זצ"ל מרומנוב. . . את כ"ז כתב לזכרון לדור אחרון אא"ז הרב וכו' החסיד מו"ה גרשון ז"ל מק' טארנא. וי"ל בפעם הראשונה בשנת תר"ס עם מבוא מאת כ' אאמו"ר הגאון שליט"א ועתה יו"ל בתוצאה חדשה עם הוספות ותיקונים חשובים מאד. על ידי ישראל קאמעלהאר. רישא תרצ"א (דפוס »רעיטאן«) 4-45 עמ', 8°.

הרבי ר' הירש מרימנוב היה חזיון-נפלא בעולם-החסידות. ויצא חטר מגזע הורים פשוטים ונעשה מן ה»משמש« ל»רבי« מפורסם. »הכותב« ר' גרשון מטארנא שהסתופף בצל קדשו כתב לדור אחרון זה ספר תולדות האדם הגדול הזה; »ימי ילדותו, וסדר הילוכו והתנהגותו בעת ששימש את רבו ר' מענדלי

מרימונוב, מנהגיו ודרכו בקדש בעת שישב על כסא מורו ורבו, נפלאותיו ועזוז נוראותיו אשר פעל ועשה לטובת עמו בכלל ובפרט, וגם מדיבוריו הקדושים המאירים כספירים«. ובנו הרב הגאון החה"ש מהר"י ארי' קמלהר (כעת בירושלים) הוסיף הוספות חשובות מה ששמע ולקט לנושא זה.

27) **אגרות ביאליק** בנוגע להוצאת שירי רבי שלמה אבן גבירול ורבי משה אבן עזרא בהוספת קטעים מפיוטי רשב"ג יוצאים לאור ע"י יוסף בר' ראובן ז"ל מרקוס ניו־יורק הוצאת המוציא לאור תרצ"ה. 4-63 עמ' 8^0.

מתוך אגרות אלה מתגלה ביאליק לעינינו »כחוקר מומחה, איש מדע דייקן וזהיר, בודק בעיון רב ובכובד ראש את ההעתקות והצלומים, מלבן, מצרף, ומזכך, מדקדק באותיות ובקוצות של אותיות, קובע נוסחאות ומתקן שגיאות ומעלה ארוכה לחרוזים חסרים ומשובשים בהשלימו את חלקיונות מתוך הבהקה המנצנת.« (מבוא עמוד ג').

28) **מלון עברי־הונגרי** HÉBER MAGYAR SZÓTÁR. Szerkesztették : Mannheim Mór és Grosz Ernő, Debrecen. (דפוס הערשקאָוויטש־דויטש דברצין) 44-584 עמ' 12^0:

לא אכחד כי לא האמנתי בכתבי את »אספקלריתי« (אוצר החיים טבת־שבט תרצ"ה) על התחלת מפעלתם של המורים גראס־מנהיים, כי תבנה ותכונן מלונם עד תומו. הקפאון של יהודי־הונגרי כלפי תחית־עמנו־ארצנו־ושפתנו לא נתן לי אמן כי יזכו המחברים לברך על המוגמר. והנה המלון עברי־הונגרי מונח לפני בשלמות הנרצה; שלם בתוכנו ושלם בחיצוניותו. וכמה גדולים דברי חז"ל: אל תהי מפליג לכל דבר.

מה שנוגע לגוף המלון — הנה יגעו וטרחו המחברים להביא בתוכו את אוצר לשוננו העתיקה והחדשה. שאפו ליתן מלון ליד הדורשים בתנ"ך, היורדים לעומקה של הלכה ואגדה בתלמודים ומדרשים, המעונינים בתשובות הגאונים, העוסקים בספרות הרבנית־התורנית, המתענגים בשירי פייטננו של ימי הבינים, ולוד הקוראים בספרי ועתוני חכמי וסופרי זמננו. שמושו קל ונוח — ואף המתחיל ימצא את בקשתו על אתר. הם הביאו למלונם את כל טוב המלונים הקודמים והוסיפו עליהם: העבר והעתיד, ולפעמים גם ההוה כגוף ראשון לכל פעל. רמזו על משקלו. והכניסו את צורת שם התאר נקבה. וספחו להמלון קצור דקדוק עברי עם לוח הנטיות. בכלל, ברכה רבה בו — הלואי ידעו היהודים־ההונגרים לערוך ערך עבודתם, וימהרו להביא ברכה זו לביתם, לקרב לב בניהם ובנותיהם אל שפת האבות והאמהות.

29) **Die Hebräische Sprache und das Gesetzestreue Judentum** von Pinchas Wollmann Frankfurt a/M. (Uebersetzung aus dem hebräischen Original) 1935. Verlag des Israelit u. Hermon Gmbh. 28, S. 12^0.

30) דניאל מחזה על פי המקרא. לילדים מעבד על ידי מרדכי עליאש מנהל ספר של שמשון רפאל הירש בפרנקפורט ע"נ מין. הוצאת ודפוס »חרמון« פרנקפורט ע"נ מין. תרצ"ה. 4-2-25 ע' 12^0.

סימן יפה לתחית לשון־עברית כי חדרה גם בגרמניה, חומת האסימילציה. ואף האדוקים במסורתנו שהזניחוה (ואפשר לומר: גרשוה) מאימת רעל ההשכלה הברלינית — מתקרבים לאט לאט אליה, כי תחית־ארצנו־הקדושה כבר אינה קלה בעיניהם, וזו גוררת את זו. ר"פ וואלמאן מוכיח את האדוקים

על חטאם כלפי לשוננו, שהניחו אותה בידי ה»חפשים«, לעשות בה כרצונם ורוחם; וקורא אותם לתשובה אליה ולרשתה. הוא מעורר על פרובלמיות שלא שערו עד היום. ראויה המחברת להתענין בה, ועוד נדון עליה אי״ה. הדירקטור עליאש עשה מטעמים לילדיו וכתב מחזה מחיי דניאל הנביא על פי המקרא, בסגנון קל ונעים.

31.) DIE GESELLSCHAFTLICHE STELLUNG DER JUDEN von Dr. Joseph Kolkmann. Königl. preuss. Kreisrichter Lobau 1876. Mit einer Vorbemerkung von Chaim Bloch. Anhang: „Beim Nestor des Antisemitismus"... (דפוס אפפל ווינה) 4-8-3-48-12 S. 8°.

הסופר חיים בלוך מוינה קנה ספרים שהיו רכושו של לואיגר, ראש העיריה בוינה — האנטישמיטי המפורסם. לואיגר אסף ספרים על היהודים והיהדות ובתוכם מצא בלוך את המחברת הזאת המדברת — לטובתם. ה»אוניאן« של יהודי אוסטריה חדשה את המחברת הזאת שנכתבה בשנת — 1876 ועדיין לא נפתחה ערכה. בסוף המחברת נותן לפנינו בלוך השיחה בינו ובין הנסטור של האנטישמיות פרופסור רוהלינג, הידוע ע״י עלילתו לפני הרב ד״ר בלוך.

32) **הויכוח בין החפשי והחרד בארץ ישראל** [מכתבי דוד סלמון אפשטיין] ... הוצאת המחבר, (חיפה) תל־אביב תרצ״ד (דפוס גוטנברג) 138 ע׳ 8°.

כאן שני כחות המתנגשים זה את זה עד שבא הכח השלישי ויכריע ביניהם. ויפה מודיע המחבר: »החפץ לקרוא את הספר הזה — יקראנו עד תומו. ואסור להוציא מאמר מאיזה שיטה שהיא, בלי להביא את המוקדם והמאוחר«. כי מי שעושה כן יכריע לצד אחד. ספר זה מראה מלוטש מהחיים ההוים בארץ ישראל כדמותם וכצלמם — רמיסת ברגל אכזר וזדון לב את כל הנוגע לדתינו הקדושה..

אם יעלה ביד המפשר והמתוך לעשות שלום בין הקיצונים בדעותיהם — ימים ידברו! ראוי הספר שימצא ביד כל אוהב ציון וירושלים — למען אחדות ישראל בחומר וברוח.

33) ספר **רפואת העצבנות** (המחלה של כל אדם).. מאת י. בן־צבי. בדפוס ש. קליין בערעגסאס. 48 ע׳, 8°.

המחברת הצנועה תביא תועלת־רב לקוראי עברית להאיר להם הדרך להחזיק בריאת הגוף ולפקח על מחלת העצבנות. הנושא ערוך בטעם ספרותי, עם ציורים, בלשון צח ובהיר שומר נפשו ישבע רצון ממעשי ידי המחבר הזה.

34) ספר **הכמה עם נחלה חלק שלישי דרשות למועדי ד׳ ולאיזה שבתות השנה ואיזה חידושי הלכות מאתי זאב צבי.. קליין מבי דינא רבה דקהל עדת ישראל עיר ברלין.. בילגוריי תרצ״ה בדפוס נ. קרונברג. 2־קנ ע׳** 8°

»ובחלק הזה יבאו דרשות.. אשר כמעט כולם דרשתי בפעם הראשון בביה״כ »גאעטהעפארק« של קהלתנו קהל עדת ישראל אשר נסגרו דלתותיו מחמת צוק העתים אשר כמעט כל באי שעריו עזבו את מדינתנו«. (הקדמה עמוד ה׳), כבר איתחזק המחבר דילן לדרשן־אומן בחלקים הקודמים מספרו. (השוה אוצר החיים תרפ״ה עמוד קל״ד). בלשון קצרה ובלשון קלה הוא מראה »כל היופי ההוד וההדר כל הפיוט והחן והנועם הרצוף« במאמרי חז״ל. בסוף הדרשות תשובה נצחת בענין »תורה עם דרך ארץ«. בחדושי הלכות מפלפל כדרך שקבל ברבותיו בישיבה. מלאה ענין התשובה בדבר שאלת ההימום בתמות קודם השחיטה ע״י זרם עלעקטרי. מסיים ב»וזאת תורת רבי עקיבא« חידושים באיזה סוגיות מאחיו ר״ע קליין הרב באייזנשטאדט, שהלך למנוחות בדמי ימיו.

קטלוגים.

1) KATALOG 32. Werke von und über Moses Maimonides. Zu seinem 800 Geburtstag. Anhang Kabala. Louis Lamm. Amsterdam C. Amstel 3.

חומר־עשיר לחקר הביבליוגרפיה בספרות הרמב"מית.

ב.

מחקרים בספרים וסופרים, בתי־דפוס ומו"ל

יהודה ליב פליישר טימישוארא.

פרושים לפרוש ר' אברהם אבן עזרא למקרא

(המשך מבנתי־בספרים תרצ"ו עמוד 12)

אחרי צאת ספר »מרגליות טובה« לאור, רוו חוקרי פרוש ראב"ע צמאונם כו וימים רבים עברו ולא עלה על דעתם לחבר עליו פרוש חדש. כי — כנראה — שלשה הפרושים אשר ב»מרגליות טובה« היו מספיקים לדרישת הדור ההוא. אפס מורגש היה פרוש לפרוש ראב"ע לחמש מגלות, שעדיין לא יצא עליו לאור שום פרוש.

הרופא ר' אהרן המכונה עמריך ממשפחת גומפרץ, יליד ברלין, היה הראשון אשר הוציא לאור פרוש לפרוש ראב"ע לחמש מגלות, הספר יצא לאור כהמבורג בשנת תקכ"ה בשם »מגלה סוד«, כולל 25 דפים בגודל 1/4 קטן. גם נוסף לו הקדמה ו»מאמר המדע«, »בו יתבאר ענין החכמות הרמות בדרך כלל, יגלה ויראה עסק כל חכמה וחכמה וענין פרקיה«.

המחבר הזכיר בהקדמתו, שכבר חשב לכתוב ספר בחכמת הרפואה או בשאר חכמות חצוניות, כי איש מלומד היה, נקי בלשון הלטינית, הצרפתית, האנגלית, היונית ובמדעים שונים, אפס כי בצוק העתים לא עלה הדבר בידו. והיותו חשוך בנים וירא פן ימות מבלי השאיר שם ושארית בארץ, הוציא פרוש זה לאור, להיותו »תוספת לספר מרגליות טובה על התורה, שכבר נודע בשערים«.

היותו איש משכיל, בקי בדקדוק, בחכמת התכונה ובשאר מדעים, השתדל לתת לקורא בכל עת מצוא את ההקדמות המדעיות החסרות בסתם קוראים, ביחוד בפרושו לקהלת, שגם ראב"ע הכנים בו נצוצי מדעים שונים. בכלל אינו מראה בקיאות בחבורי ראב"ע, בכ"ז כמעט בכל מקום קלע למטרה ולא כתב דברים שהם זרים לשטת ראב"ע, לכן הבאים אחריו השתמשו הרבה בפרושיו. אבל לא עלה על דעתו לבקר את הנוסחא של פרוש ראב"ע או לתקנה, גם הניח דברים רבים מאוד בלי פרוש.

בשנת תרע"א (1910) יצא ספרו שנית לאור, בלבוב, בהוצאת זיידמן ואויסשניט.

וחמ
כהונה,
גם

ד"ר צמח בן

גאונים מפורסמים, דרשנים מהו
מרבים להלל ולשבח בשערים ערכו הגדול ש
בתוך ספרות התלמוד והמדרש — חשוב ונחוץ
מטיף ודרשן. (ראה אוצר החיים תרצ"ה עמוד 178

מחיר הספר שלשה דולרים.

הכתבת:

Rabbin Dr. Z. Rabbiner Iskr. str. 37
Sofia, Bulgaria.

קטלוגים.

1) KATALOG 32. Werke von und über Moses Maimonides. Zu seinem 800 Geburtstag. Anhang Kabala. Louis Lamm. Amsterdam C. Amstel 3.

חומר־עשיר לחקר הביבליוגרפיה בספרות הרמב"מית.

ב.

מחקרים בספרים וסופרים, בתי־דפוס ומו"ל

יהודה ליב פליישר טימישוארא.

פרושים לפרוש ר' אברהם אבן עזרא למקרא

(המשך מבנתי־בספרים תרצ"ו עמוד 12)

אחרי צאת ספר »מרגליות טובה« לאור, רוו חוקרי פרוש ראב"ע צמאונ
וימים רבים עברו ולא עלה על דעתם לחבר עליו פרוש חדש. כי — כו
שלשה הפרושים אשר ב»מרגליות טובה« היו מספיקים לדרישת הדור
מורגש היה פרוש לפרוש ראב"ע לחמש מגלות, שעדיין לא יצא
פרוש.

הרופא ר' אהרן המכונה עמריך ממשפחת גי
אשר הוציא לאור פרוש לפרוש ראב"ע לד
בשנת תקכ"ה בשם »מגלה סוד«.
הקדמה ו»מאמר המדע«, »בו י
כל חכמה וחכמה וענין פ
המחבר הזכיר
חכמות ת
היו